

NAGY (KAMAT)LÁBON ÉLŐK

**Jakob Fugger (1459–1525) és a római egyház
kapcsolata**

Jelige: IWM417

2023-01-11

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETŐ	3
2. A FUGGEREK FELEMELKEDÉSE	7
2.1. A városi levegő szabaddá tesz	7
2.2. A szarvas és a liliom	9
2.3. A Fugger-korszak megszilárdulása	11
2.4. A Fugger-hatalom fénykora	14
2.4.1. A piaci rés a kontinentális kereskedelemben	14
2.4.2. Magyar üzleti vizekre evezve	19
3. JAKOB FUGGER ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ KAPCSOLATA	21
3.1. Jakob Fugger egyházi ügyletei VI. Sándor (1492–1503) alatt	21
3.1.1. Melchior von Meckau (1440–1509) brixeni hercegérsek	21
3.1.2. A jubileumi bulla és a szentévi búcsú	24
3.2. Jakob Fugger egyházi ügyletei II. Gyula (1503–1513) alatt	26
3.2.1. Szent Péter-bazilika építése	26
3.2.2. A Svájci Gárda megalapítása	28
3.3. Jakob Fugger egyházi ügyletei X. Leó (1513–1521) alatt	30
3.3.1. A kamat legalizálása	30
3.3.2. A reformáció	36
4. FUGGEREI	39
5. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS	41
IRODALOMJEGYZÉK	43

*“If Luther's words provided the spark for the Reformation,
it was the Fuggers who provided much of the fuel.”¹*

¹ Cameron, 2022.03.02.

1. BEVEZETŐ

Európát a középkor nem kímélte. Tömérdek háború, válsághelyzetű egyház, kedvezőtlen időjárás hatására bekövetkező éhínségek és pusztító pestisjárvány,² amelyet a XVI. századelőn és derekán az infláció és a parasztfelkelések súlyosbítottak. Mindezen hatások és következmények megszámlálhatatlanul sok ember életét követelték.³ Ugyanakkor a középkor alkonya magával hozta a változást, amely több területen is – gazdasági, társadalmi és hitéleti – átalakulást idéz elő. Ebben a változó periódusban működik „Gazdag” Jakob Fugger is, az augsburgi sváb mágnás, aki a fellendülő bányászattal alapozta meg a vagyonát és vált az egyház és a császárok bankárává.⁴ Az egyházzal való pénzügyi üzletkötései pedig közvetetten járultak hozzá a reformációhoz.

A XV. század közepére beköszöntött az állóvizet felkavaró reneszánsz és a humanizmus irányzata, a feudalizmus rendszere gyengült, a monarchia fellendült, a technológia virágozni kezdett.⁵ Továbbá a század végére és a XVI. század elejére eljött a felfedezések kora, ezért Amerika, India, Kína vagy a Távol-Kelet közvetlen elérésével új gazdasági fellendülés köszöntött be, amelyek modernebb gazdasági struktúrákat igényeltek, így a hitelezés kapcsán elkerülhetetlenül előtérbe került a kamat(szedés) politikája.⁶

Bevezetésként egyházi és gazdasági aspektusból fogom bemutatni a késő középkori Európa fő irányvonalait. Egyházi tekintetben a XV. század elejére a nyugati egyházszakadás, illetve a konciliarizmus okozta válság után a pápaság összeomlott. Az egyetemes tekintélyből sokat veszített pápai impérium, nevezetesen a reneszánsz pápák (1447–1521) egyre inkább világi uralkodóként viselkedtek, miközben az egyházi teendőik mindinkább háttérbe szorultak.⁷

Lényeges körülmény azonban a reneszánsz pápák tevékenysége kapcsán, hogy a XV–XVI. századfordulóra a pápaság intézménye ismét erőre kapott és leszámolt a konciliarizmussal, amelyet II. Gyula pápa győztes háborúi és az V. Lateráni zsinat döntése is fémjelez.⁸ A Pápai Állam és a pápa tekintélyének megerősítése azonban nem jelentette az

² Delumeau, 1997, 59.

³ Delumeau, 1997, 61–62.

⁴ Delumeau, 1997, 55.

⁵ Freeman, 2016, 12.

⁶ Delumeau, 1997, 174.

⁷ Colijn, 2001, 119.

⁸ Gergely, 1982, 177.

egyház alapvető problémáinak megoldását, amelyet a gazdasági-társadalmi változások vetítettek előre, sőt. Ez időben virágkorát élte a nepotizmus és a szimónia, amelyek a reneszánsz egyház legnyilvánvalóbb és legláthatóbb elemei voltak. A nepotizmus a vagyon és a hatalom megtartása céljából tágabb értelemben nemcsak a rokonoknak ajándékozott pápai kinevezéseket jelentette. Tudniillik a Szentszék kiváltságok megadásával szilárdította a baráti kapcsolatait és ezzel jutalmazta a hűséget, amelyek politikai támogatást jelentettek.⁹ A szimónia is állandó jelenséggé nőtte ki magát. A Kúrián belül mindent meg lehetett vásárolni busás összegekért, így az egyház berkein belül több tisztség is felvásárolható volt egyszerre.¹⁰

A dolgozatom három reneszánsz pápa működésének időszakát öleli fel Jakob Fugger és családi vállalkozása érdekkörében: VI. Sándor (ur. 1492–1503), II. Gyula (ur. 1503–1513), X. Leó (ur. 1513–1521). Mindhárman beletartoznak a reneszánsz fénykorának pápai közé.¹¹ Bár a dolgozatom szempontjából nem feladatom mélyebben belemenni a pápák pontifikátusának részletezésébe, ugyanakkor a kontextus megértéséhez néhány jellemzőt megemlítek, hogy általános képet fessek az egyház állapotáról.

A szimónia segítségével pápai trónra kerülő VI. Sándor – születési nevén Rodrigo Borgia – alatt hanyatlott leginkább az egyház. Egyházkormányzati kötelességeit elvégezte, ugyanakkor a földi élvezetek és a hatalomszerzés érdekében gátlástalan eszközöket használt céljai eléréséhez.¹² Példának okáért, díj ellenében bíborosokat helyezett úgy egyházi pozícióba, hogy utána megmérgeztetve őket gyarapítsa az egyházi bevételt. Ugyanis rendeletben határozott arról, hogy az elhunyt bíboros minden vagyona visszaszálljon az egyházra.¹³

A szintén szimóniával megválasztott genovai származású II. Gyula (Giuliano Rovere) nevéhez leginkább két dolog köthető: a művészetpártolás és a katonaság. Például a Sixtus-kápolna mennyezetének megfestésére Michelangelo, olasz szobrászt kérte fel, aki 1508-tól négy éven át dolgozott – a máig világhírű – műalkotáson.¹⁴ Politikai és hatalmi céljai középpontjában egy kiterjesztett és erős Egyházi Állam képe volt. Sikeres hadjáratai következtében Gyula működése alatt érte el a Pápai Állam a legnagyobb kiterjedését.¹⁵

⁹ Hilary, 1978, 34.

¹⁰ Rosa, 1988, 164.

¹¹ Adriányi, 1975, 169.

¹² Katus, 2021, 508.

¹³ Rosa, 1988, 175.

¹⁴ Rosa, 1988, 182–183.

¹⁵ Gergely, 1982, 196.

Végezetül pedig X. Leó (Giovanni di Lorenzo de' Medici) személyéről elmondható, hogy politikai célja szintén a Pápai Állam, illetve a Medici-ház felemelkedése volt, de neki már meg kellett küzdenie a reformáció tanaival is. Állítólagos pazarló életmódja miatt pénzforrások után kutatott. Egyes feljegyzések szerint nagykanállal élvezte az életet: szerette a gazdag és kicsapongó ünnepeket, a vadászatot,¹⁶ és a nagy, bőséges lakomákat. Igazi vadállatok is tartott, illetve prostituáltakat, udvari bolondokat és zenekarokat is.¹⁷ Mindezek pénzbeli kiadása rendszeresen kiüresítette a pápai kincstárat. Már az egyéb bevételt hozó megoldások is kevésnek bizonyultak, mint például a búcsúcédulák árusítása, vagy a hivatalokat árusító pavilonok felállítása, hogy visszafizesse a bankároktól felvett kamattal terhelt kölcsönöket.¹⁸

Eközben Európában a középkor végéhez közeledve a gazdasági és társadalmi életet dinamikus gazdasági fejlődés jellemezte: az emberek a falvakból a szabad városokba kezdtek bevándorolni, a polgárosodás és a tőke megjelenésének köszönhetően pedig az árugazdálkodást felváltja a prekapitalista piacgazdaság.¹⁹ Bár a XIV. századi pestisjárvány pusztítása révén a nyugat-európai városok népessége nagymértékben redukálódott, de kiállták a járvány okozta pusztítást és lassacskán a XV. századra Európa különböző területein újra fellendült a népességgyarapodás, a termelés és a kereskedelem. A megváltozott gazdasági körülmények hatására nőtt az életszínvonal.²⁰

A változás motorja a tőke megjelenése és koncentrációja volt. A pénz, mint a gazdaságban funkcionáló értékmérő eszköz, mozgatta és mind jobban uralni kezdte a társadalmi rendszert. Először a tiszta pénztőke és a kereskedőtőke jött létre, végül pedig az ipari tőke. A korai kapitalizmus ezen szakaszán a tőkés eleinte természetes személy volt, mint például a Mediciek, Welserek vagy a Fuggerek.²¹ A tőkekoncentráció mellett e néhány kereskedőfamíliára összpontosult a XV–XVI. századi Európa gazdasága. Mivel domináns kikötővárosként funkcionált például Velence vagy Lübeck, illetve kontinentális centrumként Augsburg és Nürnberg, így a németek és az olaszok emelkedhettek ki toronymagasan a kereskedelem versenyében az említett famíliák.²²

¹⁶ Barth, 2010, 217.

¹⁷ Rosa, 1988, 188.

¹⁸ Rosa, 1988, 189.

¹⁹ Delumeau, 1997, 241–242.

²⁰ Cameron, 1994, 104.

²¹ Lendvai, 2021, 9.

²² Tózsá-Rigó, 2013, 24.

Mindeközben az egyház által kivetett kamatszedési tilalommal maga az egyház nagy harcot vívott, ugyanis a kora kapitalizmus hatására kibontakozó pénzgazdálkodás miatt kénytelen volt tudomásul venni azt, hogy a kamattilalom hosszú távon nem fenntartható.²³ A dolgozatomban azt is megmutatom, hogy az egyház több vezető személyisége épp a Fuggereknél kamatoztatta a státuszából és hivatali pozíciójából származó bevételeit. Ugyanis a tőkés társaságok például megelőlegezték az egyházi adókat, ami után járadékot, tehát kamatot kaptak. Ezen felbuzdulva a fejedelmek bérbe adták a pénzverést, a piaci- és bányajogokat, illetve a vámszedést is, így a magánbankárok a kamattilalom kijátszása érdekében különféle vizontszolgálatokat, – mint például piaci pozíciókat és üzleti kedvezményeket – vártak el az adósuktól. E magánbankárok készségesen segítették az anyagilag pénzsűkében lévő uralkodókat, amiért cserébe néhányan, de elsősorban a Fuggerek monopóliumokat kaptak, vagy különféle birodalmi rangokkal árasztották el őket. A kereskedelmi szférában is résztvettek: tőkerészesedést vállaltak egyes kereskedőtársaságokban, így tudtak kamatszerűen nyereségre szert tenni.²⁴

A XV–XVI. századra, amikor a világgazdasági rendszer kialakul, illetve a felfedezések időszaka kezdetét veszi, Európában a délnémet kereskedők, többek között a Fugger-vállalat is a virágkorát éli. Pontosabban ez a periódus 1470–1560 közé tehető, amikor a Fugger-hatalom behálózva a kontinentális kereskedelmet, megelőzte konkurensait, mint a Hanza-kereskedőket, vagy az itáliaiakat. A pozíciójuk erősödésének kulcsa nemcsak a fűszer-, textil-, és selyemkereskedelemben, vagy a hitelügyletekben rejlik, hanem egy új gazdasági szféra megjelenésében is, a bányászatban és a fémfeldolgozásban.²⁵ És, hogy mindezen folyamatokban miként érte el a Fugger-dinasztia a csúcspontját, és hogyan válik oly mérhetetlenül dúsgazdaggá, azt a következő részben tüzetesebben taglalom.

²³ Weber, 1979, 220.

²⁴ Lendvai, 2021, 12.

²⁵ Tózsá-Rigó, 2013, 25.

2. A FUGGEREK FELEMELKEDÉSE

2.1. A városi levegő szabaddá tesz

A Fugger-família felemelkedését egészen Jakob Fugger nagyapjától, Hans Fugger élettörténetére vezetik vissza a feljegyzések. 1373-ban (egyek források szerint 1367-ben) – körülbelül 18-20 évesen – felhagy a biztonságos életével és elköltözik otthonról egy sokat ígérő nagyvárosba, a dél-németországi Augsburgba. Bár mai, 21. századi gondolkodással ez a döntéshozatal normálisnak mondható, viszont abban az időben ehhez az elhatározáshoz bátorság és nagyfokú eltökéltség kellett. Ugyanis a hagyományhoz híven a legtöbb fiúgyermek otthon maradt és azt a mesterséget tanulta ki, s vitte tovább, amit az édesapja is. A Fuggerek eredetileg takácsok voltak Graben-ban, egy sváb faluban, nem messze a Lech folyótól és mintegy 15 km-re Augsburgtól.²⁶

Hans Fugger – a legendával ellentétben – nem szegényként, üres zsebbel érkezett Augsburgba. A magával hozott pénzzel úgymond belépőt tudott vásárolni a polgári elit közösségébe.²⁷ Az 1367-es városi adókönyvben található bejegyzés bizonyítja ezt és a hozott vagyonát. Hans felismerte, hogy falusi takács fiaként a családi berkekben maradva nem várna rá nagy karrier, ugyanis a városi kereskedők sokkal jobban kerestek, mint a falusi takácsok. A kereskedők számára olcsóbb munkaerőnek számított a falusi takácsok foglalkoztatása, akik így abszolút a kereskedőktől függtek anyagilag. A források szerint Hans Augsburgba való érkezésének évében a város vezetése engedélyt adott neki a letelepedésre, hogy független takácsként éljen. Ez arra enged következtetni, hogy édesapja kapcsolatai révén kaphatott letelepedési engedélyt.²⁸

Egy középkori német közmondás szerint a városi levegő szabaddá tesz.²⁹ Hansnak Augsburg, a maga pompájával és lehetőségeivel a mai világ New York-i metropoliszát jelentette. Egy városlakónak több esélye volt a szakmai fejlődésre, politikába való beleszólásra, illetve a gazdasági és társadalmi fejlődésre. Mindemellett egy nagyváros sokkal nagyobb hajtóerőként is funkcionált, ha kellőképpen kihasználta a természet adta adottságait. Augsburg ilyen város volt. Földrajzilag előnyös volt, hiszen kikötővárosként mind a négy égtáj közötti útvonalak metszéspontjában helyezkedett el. A Lech és Wertach folyók közötti

²⁶ Steinmetz, 2015, 15.

²⁷ Herre, 1985, 10.

²⁸ Brendel, 2021, 37.

²⁹ Le Goff, 2008, 137.

dombos fekvése hozzásegítette a várost a megfelelőbb vízenergiához és erőforrásokhoz. Történelmi szempontból nézve pedig Augsburg gazdag városnak mondható már a kezdetektől fogva, hiszen Kr. e. 15-ben, Augustus császár idején a rómaiak alapították.³⁰

A XIV. század közepére Augsburg stabil várossá avanzsálódott, főként a textil és kézművesipar jóvoltából. A zsúfolt piactér centrumában export és import árut is értékesítettek, illetve városi és vidéki termékek átrakodási pontjaként is funkcionált. A szövet, a gyapjú és a vászon után megjelenő barhent lett a legjelentősebb exportcikk.³¹ Augsburg virágzása a barhentszövésnek köszönhető, hiszen előállítás (lenből és gyapotból) olcsóbb volt, ezáltal kelendőbb is lett.³²

Nincs arról pontos információ, hogy Hans a letelepedése után egyszerű takácsból hogyan került a kereskedők legkiváltságosabb rétegébe.³³ Mivel Augsburg a textilipari centruma volt, és a takácsok voltak a legerősebb kereskedelmi cég-csoport, ezért Hans nagykereskedővé válhatott, aki a más takácsoktól vett készruhát árusította a vásárokon.³⁴ Nem mellesleg az a tény is közrejátszhatott, hogy megházasodott. Ugyanis abban az időben a polgárjogot kétféleképpen lehetett bejutni: pénzen vagy egy takács lányával/özvegyével való házasság útján. Hans elvette feleségül a nála jóval idősebb Clara Widolfot, egy jómódú takács céhmesterének lányát.³⁵

Első felesége korai halála miatt Hans Fugger elvette feleségül Elisabeth Gfattermannt. Második házasságkötése biztosította a pozícióját a szakmán belül, ugyanis ebben az időben még a 12 tagú takácsbizottságba is bekerült az apósa révén. Alig 20 évbe telt, hogy megvesse a lábát a császárvárosban.³⁶ Hans Fugger elszánt és céltudatos volt a társadalmi és gazdasági feltörekvését illetően. Amikor Augsburg lakói megismerték őt, tisztelni kezdték és bizalmat szavaztak neki. Kemény munka árán, saját és feleségei vagyonával jelentős gazdagságra tett szert,³⁷ amivel felemelkedett a város patríciusai közé. 1396-ra már a 41. helyen állt a város 2930 adófizetője között.³⁸

³⁰ Herre, 1985, 9.

³¹ Herre, 1985, 10.

³² Hermann, 1976, 18.

³³ Hermann, 1976, 20–21.

³⁴ Steinmetz, 2015, 16.

³⁵ Brendel, 2021, 37.

³⁶ Pölnitz, 1949, 6.

³⁷ Pölnitz, 1949, 7.

³⁸ Herre, 2013, 13.

2.2. A szarvas és a liliom

Hans halála után felesége vette át a családi vállalkozást, akinek jó üzleti érzéke volt. Irányította a céget, jól kezelte a pénzügyeket és a családi birtokokat megőrizte a jövő nemzedék számára.³⁹ Házasságukból született Andreas és id. Jakob Fugger. Édesanyjuk kívánságára a két örökös nemcsak a takácsmesterséget tanulta ki, hanem az ötvösséget is. Források szerint feltehető, hogy id. Jakob ezen keresztül ismerhette meg feleségét, ugyanis egy befolyásos ötvös és pénzverő mester legidősebb lányát vette el, Barbara Bäisingert, akinek felmenői a város leggazdagabb polgárai közé számítottak. Nem mellesleg a források szerint az sem kizárt, hogy a felesége édesapjának ezüst- és érckereskedelmi kapcsolatai révén került kapcsolatba a Fugger-ház a tiroli kincsekkel és a bányászattal, ami később meghozta a várva várt gazdagságot.⁴⁰

Egy idő után, 1454-ben a két testvér szétvált a vállalkozáson belül. A külön utakon járás az is megerősítette, hogy Andreas fiainak adományoztak (egyres források szerint maga III. Frigyes császár lehetett⁴¹) egy címet – kék mezőben arany szarvassal. Így Andreas Fugger családja képviselte a „*Fugger vom Reh*” vonalat. A források nem igazán foglalkoznak a „szarvas-címer” képviselőivel, hiszen nem töltöttek be jelentős szerepet a gazdasági életben.⁴² Ennek oka, hogy Andreas bár a textilereskedelemben rengeteg pénzt tudott szerezni, azonban a feljegyzések szerint túl mohók és fősvények voltak. Túlzásba vitték az öntömjénezést és csődbe került a vállalkozás.⁴³

Az augsburgi kereskedőház – korszak meghatározó – másik ága, idősebb Jakob Fuggerhez kötődik, akinek legidősebb fia, Ulrich Fugger selyem- és gyapjúkerméket adott a császárnak, aki ezért viszonzásul egy sárga, illetve kék liliomos címeres levelet ajándékozott nekik 1473-ban.⁴⁴ Így kaphatták meg Jakob leszármazottai a címer által a „*von der Lilien*” megkülönböztetett előnevet. Fontosnak tartok kiemelni egy tényt ezen ág felemelkedése kapcsán a címet adományozó császári indokolásból: „Figyelembe véve azt a készséges szolgálatot, amelyet Ulrich, Markus, Peter, Georg és Jakob Fugger tett Császári Felségünknek, valamint azokat, amelyeket a jövőben Nekünk és a Szent Birodalomnak tenni

³⁹ Brendel, 2021, 43.

⁴⁰ Brendel, 2021, 49.

⁴¹ Herre, 1985, 14.

⁴² Hermann, 1976, 24–25.

⁴³ Herre, 1985, 14.

⁴⁴ Hermann, 1976, 29.

késznek mutatkoznak.”⁴⁵ E szerint a „jövőben Nekünk” kijelentéssel a császár és az udvar már ekkor kifejezte üzleti hajlandóságát a Fuggerek irányába, és a Fuggerek előtte szóban kinyilvánították további ajándékozási és hitelezési szándékukat a császár felé, amely Miksa császár idejében végleg össze is kötötte őket az uralkodókkal és az állammal.⁴⁶

Az idősebbik Jakob Fugger és Barbara házasságából 11 gyermek született, köztük 7 fiú: Ulrich, Andreas, Hans, Markus, Peter, Georg és Jakob. Mint ahogy ebben a korban szokás volt a jómódúak körében Markus és Jakob papi hivatalba lépett, míg a többi fiútestvér pedig kereskedő lett. Ulrich 1479-ben elvett feleségül egy patrícius származású hölgyet, Veronika Lauginger-t. A Lauginger család az egyik leggazdagabb és legelőkelőbb család, akik nagy birtokokkal rendelkeztek és a legelőkelőbb családokkal voltak kapcsolatban. Georg pedig 1486-ban vette el a nemesi rétegből származó Regina Imhof-ot.⁴⁷ Tehát az idősebbik Jakob Fugger, és fiai jól sáfázkodtak az örökségükkel, rangon felül házasodtak, a családi vagyont fialtatva jól kezelték és szorgalmasan dolgoztak.⁴⁸

1469-et követően, miután meghalt id. Jakob Fugger, Ulrich, a legidősebb fivér vette át a vállalkozás irányítását. Elsősorban áruval és fűszerekkel kereskedett. Georg Velencében vezette a céget, Markus pedig az egyház tagjaként, Rómában létesített újabb kapcsolatokat, illetve közvetítő szerepet töltött be az egyház és az üzleti élet közt.⁴⁹ Jakob jövőjéről szülei úgy határoztak, hogy bátyja, Markus után, ő is egyházi pályára lépjen. Mivel bátyjai kereskedőként megoldották kitűnően – Jakob nélkül is – a családi vállalkozás feladatköreit és az egyházi kapcsolatok kiépítése is fontos tényező volt a cég növekedésében, ezért úgy lehet legjobban a cég hasznára, ha a klérus tagja lesz.⁵⁰

Ugyanakkor az egyházi pálya megvalósulása még az elindulás idején megtört, amikor két bátyja, Peter és Markus is elhunyt 1473 és 1478 között. Ez azt jelentette, hogy szükség volt még egy fivérre a család „triumvirátusi” vállalkozásában, így Jakob Rómába utazott az 1478. esztendőben, hogy feloldozást kérjen az egyháznak tett fogadalma alól. Miután megkapta, Velencébe utazott, hogy kitanulja a kereskedelem és az üzleti világ menetének és vezetésének minden apróbb részletét.⁵¹

⁴⁵ Hermann, 1976, 29.

⁴⁶ Hermann, 1976, 30.

⁴⁷ Brendel, 2021, 66.

⁴⁸ Hermann, 1976, 30.

⁴⁹ Herre, 1985, 15.

⁵⁰ Hermann, 1976, 31.

⁵¹ Hermann, 1976, 32.

2.3. A Fugger-korszak megszilárdulása

Id. Jakob Fugger fia, a „Gazdag” Jakob Fugger, 1459. március 6-án született Augsburgban, a hét testvér közül legifjabbként. Érdekes egybeesés, hogy Jakob azonos évben és hónapban született a Habsburg Birodalom trónörökösével, I. Miksa német-római császárral, akivel évek múltával közeli kapcsolata épült ki.⁵² Illetve szintén érdekes egybeesés az is, hogy legfiatalabbként ő örökölte apja keresztnévét és tulajdonképpen az élet őt választotta ki arra, hogy az apja nyomdokaiba lépve befejezze az előző nemzedék munkáját és létrehozzon a családi vállalkozáson belül valami újat.⁵³

Jakob fiatalkoráról nincsen sok feljegyzés. Néhány hónapot élhetett kolostorban az egyházi fogadalom után, mégis Jakob Fugger, annak ellenére, hogy a klérus falain belül indult a pályája, nem törekedett arra, hogy a kor ízlésének megfelelően széleskörű teológiai és egyéb tudományokban szerezzen képesítést. Az, hogy nem tette meg ezt a lépést, azt mutathatja, hogy nem volt igazán elhivatott a papi léthez, illetve nyilván előde nyomán inkább a kereskedői vér csordogált benne. Mindenesetre Jakob Fugger a későbbi években számos templomot építtetett és adományozott más egyházi intézményeknek is,⁵⁴ ami azt sejteti, hogy közel maradt a szíve az egyházhoz.

Miután Jakob két fivére meghalt és 1478-ban feloldozást kapott az egyháztól, édesanyja szerzett neki egy gyakornoki állást Velencében, ami 15. század egyik legnagyobb kereskedelmi központja volt. A forró, hangos és zsúfolt településen körülbelül 200.000 fő élt. A kereskedőktől csak úgy zsongtak a jól berendezett, raktárszerű utcák, mint a németeknek fenntartott *Fondaco dei Tedeschi* részén. A velencei lakosság tudta mi az a jólét, hisz az ott élők mind abban mozogtak. A város előnyös gazdasági helyzetét a fűszerkereskedelemnek köszönhette. A keletről jövő borsot, gyömbért és gyapotot a nyugatról származó szőrmére és fémre cserélték. Az európai emberek megszerették a fűszereket, különösen a borsot. Ugyanis az íz hozzáadása nemcsak az íztelen ételek miatt jött jól, hanem mert elnyomták a romlott hús ízét. Mindezek mellett pedig Velence lett az a város is, ahová az emberfia elutazott, hogy kitanulja a kereskedelem minden apró részletét és minél több befolyásos kapcsolatokat szerezzen magának. Legnagyobb százalékban a

⁵² Hermann, 1976, 27.

⁵³ Pölnitz, 1949, 11.

⁵⁴ Pölnitz, 1949, 12.

jómódú és tehetős családok gyermekeinek volt lehetőségük ott tanulni, mint például Jakob Fuggernek is.⁵⁵

Ebben a korban a városban működő idegen kereskedőknek úgynevezett kereskedőtelepüléseket hoztak létre, amelyek tulajdonképpen lehetővé tették, hogy az árukat azon a településen raktározzák. Ezeket a szárazföldi kereskedelmi telepeket más néven *fondaconak* hívjuk. Velencében – amely a mai napig is látogatható – a *Fondaco dei Tedeschi* épülete volt a kereskedők egyik főhadiszállása.⁵⁶ Mivel Velence birtokában volt a kereskedelem monopóliuma, így az idegen kereskedőket – mint például Jakob Fuggert is – szigorú intézményes határok, illetve felügyelet mentén korlátozták.⁵⁷ A *Fondaco dei Tedeschi* kifejezés a németek raktárát jelenti, míg a másik, *Fondaco dei Turchi* a török épülete volt. Mindkét intézmény Velence tulajdonában volt, és tulajdonképpen arra szolgált, hogy e telephelyeken az idegen kereskedők felügyelet és ellenőrzés alatt bonyolítsák le az üzleteiket. A helyet, amely szálláshelyként is funkcionált, bérbe adta ki a város.⁵⁸ A lilios Fuggerekről bár nincs konkrét bizonyíték, de valószínűsíthető, hogy 1478-tól állandó bérlői lehettek a velencei *fondaconak*, az ifjú Jakob Fugger *fondacobeli* részvételét pedig egy 1484-es oklevél bizonyítja.⁵⁹ Velencében biztosan árusítottak vászon és gyapjúkelméket, illetve bőrt, gabonát és fát. A Fuggerek és német kereskedőtársaik ezen felül eladhattak itt, a Velencében és keleten roppant keresett európai termékeket, mint az aranyat, ezüstöt és a rezet,⁶⁰ amelyek később épphogy Jakob elsődleges üzleti célkeresztjébe kerültek.

Jakob a velencei tartózkodása alatt ismerkedett meg a hitelezési tevékenységgel. Az itáliai kereskedők a banki ügyletekkel és a kereskedelmi pénzmozgásokkal kapcsolatban jóval előrébb jártak másokkal szemben. A kereskedők többsége – mint például Németországban is – azt a módszert alkalmazták, hogy számokat jegyeztek fel egy papírra, amelyek egyáltalán nem voltak rendszerbe foglalva. Az itáliaiak ezen már túlléptek, mivel az áruk mozgásához és a bevételekhez új módszerre volt szükség. Mivel szükségük volt esetenként multinacionális ügyletek precízebb feljegyzésére, kitaláltak egy sokkal egyszerűbb és átláthatóbb rendszert: nyilvántartást vezettek az áruk és a pénz mozgásáról, amely előszele volt a kettős könyvelésnek. A nevéből származóan ez a módszer tulajdonképpen arra szolgál, hogy a mérleg két oldala mindig egyensúlyban legyen és a

⁵⁵ Steinmetz, 2015, 18.

⁵⁶ Weber, 1979, 177.

⁵⁷ Hermann, 1976, 36–37.

⁵⁸ Balogh, 1902–1903, 109.

⁵⁹ Hermann, 1976, 38–39.

⁶⁰ Hermann, 1976, 41.

nyereség rögtön láthatóvá válhasson. Jóval később meg is született egy matematikus szerzetes által az első számviteli tankönyv, de addigra Jakob már ismerte az összes könyvelési trükköt, sőt testvéreinek bemutatva, a családi vállalkozást új szintre emelte ennek a módszernek a használatával. Az a tény, hogy Jakob már fiatalkorában megértette a könyvelést, azt bizonyítja, hogy volt üzleti érzéke, és megértette a gyors összefüggéseket. A források szerint Jakobra később azt mondták, hogy többet tanult, mint amennyit Velence tanítani tudott volna neki.⁶¹

Ott alakult ki az arany barett iránti rajongása is, amely nemcsak védjegyévé, hanem státuszszimbólumává is vált, és már a legtöbb képen így ábrázolják. Illetve, ittléte alatt kezdett el latinul leveleket aláírni.⁶² Úgy tűnik, Jakob született kereskedő és bankár, mintsem egyházi tag. A velencei tartózkodása alatt megszerzett tudását nemcsak alkalmazni, de kamatoztatni is tudta okosan a Fugger-korszak megszilárdításához.

Jakob Fugger visszatérve a velencei tartózkodásából, beállt fivéreinek mellé egyenrangú társként a családi vállalkozásba. Az augsburgi adókönyvből tudunk informálódni arról, hogy ez időben hol álltak a gazdagsági rangsorban a Fuggerek, amely 1470 körül 18.000 fős lakossággal bírt.⁶³ 1480-ra a vagyonos osztályból a Laugingerek – akikhez Ulrich Fugger beházasodott – magasodtak ki. A Lauginger család vagyonát 76.000-135.000 közötti rajnai forintba becsülik. A Fuggerek vagyona hozzájuk képest 20-40.000 rajnai forint lehetett. A források szerint a Fuggereket ekkor már csupán 8 család előzte meg az adófizetésben.⁶⁴

Jakob 1498-ban feleségül vette a – feltételezhetően 18 éves – Sibylle Artzt-ot, egy tekintélyes augsburgi patrícus lányát. A Fuggerek nagyon célzott házasságpolitikát folytattak, bár ez másokra is igaz volt. Esetükben ez az üzleti sikereket jól megalapozta.⁶⁵ A feljegyzések vitatják, hogy boldog volt-e a házasság a nagy korkülönbség és a már említett házasságkötési szokások miatt. Közrejátszhatott Sibylle édesanyjának nyomása is, aki a Fuggerek pénzét tarthatta szem előtt, addig Jakob a házasság megkötéssel járó presztízsre és a patrícusi előmenetelre fókuszált.⁶⁶ Jakob – az örökség miatt is – szeretett volna egy gyermeket. Viszont gyermektelenül halt meg.⁶⁷

⁶¹ Steinmetz, 2015, 20.

⁶² Steinmetz, 2015, 19.

⁶³ Hermann, 1976, 33.

⁶⁴ Hermann, 1976, 35.

⁶⁵ Brendel, 2021, 109.

⁶⁶ Steinmetz, 2015, 51.

⁶⁷ Steinmetz, 2015, 52.

2.4. A Fugger-hatalom fénykora

2.4.1. A piaci rés a kontinentális kereskedelemben

A németek szerint a siker eléréséhez B-vitaminra van szükség. A „B” betű a *Beziehungen* kifejezést takarja, ami magyarul kapcsolatokat jelent. A Fuggerek – különösképpen Jakob – bővelkedett „B-vitaminban”, ezért az uralkodókkal és az egyházzal való kapcsolatokat használta arra, hogy a vagyonát megsokszorozza.⁶⁸ Mindig ugyanazt a stratégiát alkalmazták az új üzletágakba, illetve idegen városokba való betöréshez. Elsőként felkutattak tőkehiánnyal küzdő embereket és hitelnyújtást ajánlottak fel neki. A megkötött üzletlátsi viszony keretében sok új információ birtokába juthattak. Végül pedig, amikor elérkezettnek látták az időt, hogy egyedül is kézbe vegyék az üzletet, kifizették a társukat, vagy otthagyták a csőd szélén.⁶⁹

Az OTDK dolgozatom fő irányvonalához hűen maradva, nem térek ki részletesen a Fuggerek üzletkötéseire, kivéve nyilván az egyházra vonatkozókra, ugyanakkor a fejezet bemutatja, hogy hogyan érték el a hatalmuk fénykorát B-vitaminjaik segítségével.

A Fugger-hatalom fénykora Jakob Fugger, majd unokaöccse, Anton Fugger idejére tehető és Anton halála után a Fugger-ház hanyatlása végleg megindult. A Fugger vállalkozás a XVI. század elejére a kontinentális pénzpiacon már hatalmas előnyt élvezett a konkurensok előtt, ugyanis a(z uralkodói és egyházi) kapcsolatépítési stratégiái, továbbá a társadalmi és üzleti minta-követésük terén hatékonyabb elveket követtek, mint például a másik befolyásos bankház, a Welserek. A Fugger-dinasztia társadalmi beágyazottságát tekintve a nemesi réteg felé húzódtott, hisz végül hercegi címet és uradalmakat is kaptak, míg a másik augsburgi kereskedőház, a Welserek kapcsolatai megragadtak a patrícusi rétegben.⁷⁰

Amikor Jakob Fugger megkezdte működését, Európában nagy volt a kereslet a nemesfémek iránt, amely maga után hozta a kitermelés iránti igényt. A probléma már a korábbi évszázadokban is jelen volt a kontinensen, de a külkereskedelmi deficit miatt (az import nagyobb volt az exportnál) központi kérdéssé csak a XV. században vált.⁷¹ Lényeges körülménynek tekintendő, hogy hazánk XIII–XIV. századi kiemelkedő nemesfém-bányászata, amely miatt fénykorunk is volt az Anjouk alatt I. Mátyás királyig, drasztikusan

⁶⁸ Steinmetz, 2015, 46.

⁶⁹ Ogger, 1999, 176.

⁷⁰ Tózsá-Rigó, 2013, 28.

⁷¹ Hermann, 1976, 42.

lecsökkent a XV. századra.⁷² Ugyanakkor a századfordulón a kelet-nyugati kereskedelemben az ekkor még vezető szerepet játszó Velencében a nemesfém és a réz ritkaságnak számított, pedig a velencei kereskedőknek erre rendkívül nagy szükségük volt, mivel fennállt az a kockázatos helyzet, hogy a keleti kereskedelem az egyoldalú áruáramlása, és az ebből következő passzív fizetési mérleg miatt megakad. Tekintettel arra, hogy Európából Ázsia felé ekkor még nem-igen volt kereskedelmi áru-export és a keleti kereskedők különösen szívesen fogadtak el fizetségül nemesfémet, Velence is nemesfémekkel volt kénytelen fizetni az importált fűszerekért, selyemért például. Emiatt kialakult a külkereskedelmi mérleg egyensúlytalansága, hiszen a keleti árukért tulajdonképpen csak pénzt tudtak adni és nem másik árut, ezért a réz, arany, ezüst hiányában a nyugati kereskedők nem tudtak volna fizetni a keleti kereskedőknek. Az évszázadok óta fennálló exportdeficit és a túlzott import miatt a passzív fizetési mérleg ellen a megoldás csakis a nemesfém megszerzése volt. Ennek a gazdasági törvényszerűségét és a piaci rését ismerte fel Fugger-ház a kereskedelmi kapcsolatai és Jakob Fugger a velencei üzleti tapasztalata révén.⁷³

Mielőtt kiemelném a XV–XVI. század legjelentősebb magyar bányamérnöke, Thurzó János és Jakob Fugger kapcsolatának fontosságát és az ebből fakadó magyarországi rézbányászat jelentőségét, előbb szükséges kifejtennem egy másik kiindulópontot a Fuggerek nemesfém üzlete kapcsán. Ennek első mozzanata az volt, hogy Tirol hercege, Zsigmond meg akarta szerezni a gazdag velenceiektől a tiroli bányákat, abból az egyszerű okból, hogy azok Tirol területén vannak. Azonban a háborút elvesztette és nagy összeget kellett kárpótlásul fizetnie a velenceieknek. Elegendő bevétel hiányában Jakob előlegezte meg Zsigmondnak a 85.000 rajnai forintot, amelyhez a fizetési garanciát az uralkodó schwazi bányái adták. Megállapodtak, hogy márkánként (az ezüst korabeli súlyegysége a márka volt⁷⁴) vagyis 280 grammonként minden ezüstöt 5 rajnai forintért adnak el a Fuggereknek, s így 3 rajnai forintonként törli a herceg adósságát. Jakob pedig a megszerzett ezüstöt a legmagasabb piaci áron eladta.⁷⁵

Ezzel az üzlettel a Fuggerek nagy haszonra tehettek szert. A rá következő évben az akkori korban elképesztő nagyságú pénzt nyújtottak Tirol hercegének, amely 150.000 rajnai forint hitel volt. Ezzel a hitelnújtó szerződéssel pedig a Fuggerek megszerezték az ezüst

⁷² Zsámboki, 2000a, 55.

⁷³ Bácskai–Husztí–Simon, 1974, 60.

⁷⁴ Hermann, 1976, 54.

⁷⁵ Bácskai–Husztí–Simon, 1974, 60.

monopóliumát.⁷⁶ Szintén hasonló szerződést kötöttek Miksa császárral is a 120.000 rajnai forint kölcsöne fejében a halli pénzverdében történő ezüst beváltásakor,⁷⁷ mivel „a megvásárolt ezüst minden márkáján 48 krajcárt, azaz (minthogy 1 rajnai forint 60 krajcár) $\frac{4}{5}$ rajnai forintot keresnek, ami tekintettel arra, hogy ez időben az ezüst márkáját 8 forint 27 krajcárért vásárolták, megközelítette a 10%-os hasznot.”⁷⁸ Jakob Fugger tevékenysége a XV. század végére kapitalistának mondható a réz- és ezüstkitermelésének megalapozásával. Három finomító üzemet hozott létre: egyet a türingiai Hohenkirchenben, ami Lipcséhez és Frankfurthoz volt közel, egyet a karintiai Fuggerauban, vagyis a Magyarország-Velence útvonalon, illetve egy harmadikat Moscovében, a Besztercebánya-Krakkó útvonalon. 1523-ra megszerezte a spanyolországi Almadén higanybányáinak bérleti jogát, ami abból az aspektusból volt jelentős, hogy a higanynak az amalgámzó eljárás során fontos szerepe van az ezüstöt tartalmazó érc feldolgozásakor.⁷⁹

A Habsburgokkal való üzleteléssel, illetve a tulajdonképpeni kamatozódó hitelnyújtásukért cserébe nemcsak bányászati jogokat, kereskedelmi előnyöket, birtokokat és társadalmi kiváltságokat kaptak, hanem politikai hatalmat is nyertek. A Fuggerek kezdettől fogva támogatták I. Miksa császárt. Ahogy korábban is megemlítettem, érdekes egybeesés volt az, hogy Jakob Fugger és I. Miksa egyazon évben, és ugyanazon hónapban születtek. Ami azonban összehozta őket, az a pénz volt és a kölcsönös érdek. Miksának pénzre volt szüksége a birodalma terjeszkedéséhez és biztosításához, Jakobnak pedig azért, hogy létrehozza és fenntartsa a kontinentális kereskedelmi birodalmát.⁸⁰ 1504-ben, I. Miksa a Fugger-dinasztiát birodalmi nemességgel ajándékozta meg, majd 1506-ban más kiváltságokat is kaptak, többek között Jakob Fugger császári tanácsossá vált. Mindezek után I. Miksának ez időben pénzre volt szüksége, így 1507-ben 70.000 rajnai forintnyi kölcsönért Kirchberg és Weissenhorn grófságokat adta oda letétként Jakobnak, majd 1509-ben az olasz háború miatt ismét 170.000 rajnai forintot kapott hitelben.⁸¹ Ezen letétek, fedezetek, illetve egyéb kedvezmények jóval meghaladták magát a tőkét, vagyis olyan hozamot biztosítottak, amelyek egyházi értelemben kamatnak minősültek.

A Fuggereknek a Habsburg dinasztiával való összefonódását jelzi az is, hogy a Miksa utódjául német-római császárrá választott V. Károlyt több, mint félmillió rajnai forinttal

⁷⁶ Bácskai–Husztí–Simon, 1974, 61.

⁷⁷ Hermann, 1976, 89–90.

⁷⁸ Hermann, 1976, 92–93.

⁷⁹ Delumeau, 1997, 202.

⁸⁰ Herre, 2013, 23.

⁸¹ Wenzel, 1882, 10.

támogatta Jakob, annak ellenére, hogy I. Valois Ferenc, francia király is hozzá fordult anyagi támogatásért.⁸² A kapott pénzügyi támogatásért cserébe ezért az új császár abban egyezett meg a hitelezőjével, hogy a kölcsönének $\frac{2}{3}$ részét tiroli fémmel és $\frac{1}{3}$ részét spanyol tőkével fizeti vissza.⁸³ Ekkortájt már az árukereskedelem mellett sziklaszilárdan kiépült a Fuggereknél a rendszeres pénzbeli üzletelés is, míg a fémmel való üzletelései alapján a vállalkozásuk likviditása és nyeresége állandóvá vált. A hitelt bérlettel kötötték össze, vagyis a céggel együtt az üzlet tárgyának pénzügyi kockázatát is vállalták.⁸⁴

A Fuggereknek az uralkodókkal és az egyházi előjárókkal való politikai és gazdasági kapcsolatát azonban nem csupán a kereskedelem és hitelezés tette nevezetessé és naggyá, hanem magának a vállalkozásuknak a telephelyekkel való működtetése. Ugyanis Jakob Fuggernek köszönhetően a XVI. század közepéig egyedülállóan (később a Welserek is alkalmazzák ezt a rendszert) vezették a telephelyeiket kontinentálisan behálózva Európát.⁸⁵ A Fugger-faktorátusok jól szervezett, központilag vezetett, de egyedi döntésekkel is bíró létesítmények voltak, amelyek száma 1520-ra 20 fölért lehetett. E faktorátusban néhány megbízott (faktor) dolgozott, akiknek cselekedetükben az augsburgi központ utasításait kellett követniük.⁸⁶ A faktori rendszer kiépítését tekintve a főbb kereskedelmi csomópontokon, elérhető útvonalak mentén működtek, amelynek jól kiépített vállalati struktúrájának köszönhetően szinte egész Európa kereskedelmét átfogóan behálózták.⁸⁷ A Fugger fivérek (Ulrich, Georg és Jakob) családi vállalkozása átalakult 1515 körül a két idősebbik fivér halála miatt és mivel Jakobnak nem volt gyermeke, így fivérei fiait vette be társként, de nem egyenrangúként. Így a Fugger-faktorátusok feje Jakob Fugger lett.⁸⁸

A sváb pénzember teljhatalmú vezetőjévé vált a családi vállalkozáson belül egyedüli főnökként. A faktorok vezetésében, s minden komolyabb üzleti megállapodásban hivatalosan és jogszerűen ő dönthetett ezután. Maga nevezte ki a faktorátusok vezetőit, akik a térség üzleti köreit jól ismerték és szigorúan ellenőrizte azokat. A Fugger-apparátus jól képzett könyvelési szakemberekből is állt, akik egy ideig az augsburgi központban

⁸² Hermann, 1976, 198.

⁸³ Hermann, 1976, 200.

⁸⁴ Bácskai-Huszt-Simon, 1974, 62.

⁸⁵ Hermann, 1976, 171.

⁸⁶ Hermann, 1976, 166–167.

⁸⁷ Tózsá-Rigó, 2013, 40.

⁸⁸ Hermann, 1976, 167–168.

sajátították el a könyvelés technikáját. Jakob Fugger egyik legismertebb főkönyvelője Matthäus Schwarz volt.⁸⁹

Fontos néhány szóban megemlítenem, hogy nagymértékben a Fuggerek gazdagsága és hatalma voltaképpen az ügyes információs politikájuknak is köszönhető. Ugyanis Jakob felismerte, hogy a gyorsabb információk birtokában előrébb tud járni riválisainál, így létrehozta az első magán hírszolgálatát, ami szintén korszakos újítása volt. A birodalmában fizetett ügynökök állított szolgálatába, akiknek a feladatuk volt begyűjteni a híreket. Megbízható információkkal látta el a császári és királyi udvarokat, ugyanakkor módjában állt félrevezető tájékoztatással csőbe húzni a versenytársait. Az összegyűjtött információk az ügynökök által írásbeli üzenetként, vagy a szállítmányokon keresztül jutottak el rejtve a Fugger-faktorokon át a központba. Ugyanakkor az idő múltával ez is lassúnak bizonyult, mivel a megfelelő helyre, továbbá az egyszerű emberekhez az információ megkésve jutott el, ezért az akkor feltalált könyvnyomtatásnak köszönhetően újságy nyomtatásba kezdett. A Fuggerzeitung-ra keresztelt újság tulajdonképpen a világ első újságjának őse volt, de sajnos a legtöbbjük már elveszett.⁹⁰ „A kéziratos augsburgi Fuggerzeitungok nagy értékű, gazdasági lépéselőnyt biztosító híreket továbbítottak információs hálózataikra támaszkodva, melyekhez érdemi politikai és katonai értesülések is szorosan kapcsolódtak.”⁹¹

Mindezeket összevetve az árukereskedésen kívül a faktorok már jelzett pénzügyi, tevékenysége különösen fontos volt magában az ipar fejlődésében. E körből a bányászati fejlesztéseket emelném még ki, amelyből az iparosodás technikai és technológiai újításai következtek, ami magával hozta a kézmű-, hadi-, építő-, és hajóipar fellendülését is, ezért is lényeges kitérni Thurzó János mérnöki munkásságára a következő részben.

⁸⁹ Hermann, 1976, 168.

⁹⁰ Ogger, 1999, 23.

⁹¹ G. Etényi, 2012, 126.

2.4.2. Magyar üzleti vizekre evezve

A Fugger-család rendkívül gyors és nagymértékű meggazdagodása hátterében a Thurzó Jánossal való üzleti kapcsolata áll, ugyanis a közös társaságukat létrehozva együtt aknázták ki a felsőmagyarországi rézbányákat, s a részszállítás aspektusából nézve gyakorlatilag felosztották maguk között Európát. További lényeges körülmény még az is, hogy a Fuggerekkel való kapcsolatuknak köszönhetően a Thurzó-család számos tagja püspöki rangban részesült.⁹²

Fontos előzmény még az is, hogy az 1450-es évektől kezdve Nürnberg környékén a Tübingiai-erdőben számottevő csurgatókohó épült a mansfeldi bányavidéken termelt réz tisztítására. Ezzel új kereskedelmi korszak köszöntött be a fém, ezüst és a réz keresletében.⁹³ Az új időszak a fém feldolgozásával magával hozta a pénzváltás és forgalmazás létrejöttét, amely a nagy szaktudás révén kitermelte a fém feldolgozóinak új típusát, azt a tőkés szak-, és üzletembertípust, amelynek egyik legjelentősebb hazai képviselője Thurzó János volt. A lőcsei származású Thurzó-família tagja, Thurzó János (1437–1508) tekintélyes múltú polgári család sarja volt, aki édesapjától, Thurzó Györgytől örökölte a magyar réz árusításával foglalkozó vállalkozását.⁹⁴ Apja halála után Krakkóba költözve gyorsan bekerült a politika-gazdasági elitbe, üzleti köre jelentősen bővült, és a felhalmozott társadalmi tőkéjének köszönhetően bekerült a német patriciusi rétegbe.⁹⁵ E dél-lengyel város a XV–XVI. században fontos tranzitközpontnak számított a térségben folyó érckereskedelem szempontjából. A város pedig tökéletes terep volt a magyar érc értékesítésére. Az 1469-ben Thurzó és sógora által üzemeltetett vasolvasztó működése alatt kifejlesztett új technikai eljárásokat alkalmazták a magyar bányákban is, amely üzletet Hunyadi Mátyással kötötték meg. Ugyanis e korszerű újításra szükség volt a magyar bányák fellendülése érdekében, mivel csak modern technológiával tudták kiemelni a bányavizet.⁹⁶

Korábban már megemlítettem a magyar bányászat XV. század elejétől kezdődő drasztikus visszaesését. Ez a probléma egyrészt a felszíni telérek kimerülésével és a mélyműveléssel volt összefüggésben, amelyek maguk után hozták a vízbetörések miatti kényszer-leállásokat is, míg a másik problémát a tőkehiány okozta. A bányatechnika nem

⁹² Borsa, 1966, 180.

⁹³ Hermann, 1976, 105–106.

⁹⁴ Hermann, 1976, 106–107.

⁹⁵ Tózsá-Rigó, 2019, 171.

⁹⁶ Tózsá-Rigó, 2019, 173.

tudta megoldani a bányákban feltörő vizet, ezért a jelentősebb bányáink víz alá kerültek.⁹⁷ Mindkét problémára megoldást kínált Thurzó János, aki egyrészt a bányamérnöki szaktudásával az akkor ismert legmodernebb technikákat alkalmazta (vízierőhasznosítás, bányavíz-emelés, réztisztítás), másrészt a sváb nagytőkésekkel való társulása mérőföldkő lett a magyar bányászat fejlődése kapcsán, mivel mindkét vállalkozó a kontinens legfontosabb értékét a legfelső polcra helyezte a rézüzlet monopolizálásával.⁹⁸

Addig a pontig viszont Thurzó János az egyre jobban kiépülő üzleti kapcsolatai ellenére sem nem tudott magasabb szintre emelkedni a nem elégséges tőketartaléka miatt. Ennek érdekében más vállalkozókkal szövetkezett, köztük a Fuggerekkel is. 1491-ben jelentős részesedést szerzett a beszercei bányákban, s két évre rá engedélyt kapott a királytól további bányaművek létesítésére. Jakob Fugger már ebben az időben erősen érdeklődött a magyar rézbányászati lehetőségek iránt. Így mindkettejük szempontjából nézve rentábilis üzletkötésnek mondható az, ahogy Thurzó János szaktudása, bányajogai és Jakob Fugger tőkéje, európai rézbányászati kapcsolatai találkoztak. 1495-ben létrejött a Fugger-Thurzó vállalat a beszercei rézbányászat kiaknázása céljából,⁹⁹ amelynek réz- és ezüstkereskedelme magába foglalta az ólom beszerzését, a csurgatáson keresztül a pénz-verést és váltást is.¹⁰⁰

1503-ban újabb üzletkötés értelmében pénzváltási teendőkre külön faktort létesítettek Budán,¹⁰¹ amelynek létrehozásával tulajdonképpen bevonultak a magyar gazdaság vérkeringésébe, Magyarország bekapcsolódott a Fuggerek által irányított kereskedelmi-pénzügyi hálózatba.¹⁰² A Thurzók a Fugger és a Rehlinger családba való beházasodásuk révén biztosították a pozíciójukat és az üzleti kapcsolatait.¹⁰³ A Fuggerek közel 40 évig tudták tartani a rézkitermelést. Egy 1510-es elszámolás szerint a cég haszna ebből 534 690 rajnai forint lehetett. Mark Häberlein szerint Jakobnak kétségtelenül Thurzó János volt a legfontosabb üzleti partnere.¹⁰⁴

⁹⁷ Zsámboki, 2000a, 55.

⁹⁸ Zsámboki, 2000b, 63.

⁹⁹ Tózsza-Rigó, 2019, 174.

¹⁰⁰ Hermann, 1976, 143.

¹⁰¹ Hermann, 1976, 153.

¹⁰² Hermann, 1976, 154.

¹⁰³ Pálffy, 2011, 80.

¹⁰⁴ Tózsza-Rigó, 2019, 178.

3. JAKOB FUGGER ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ KAPCSOLATA

3.1. Jakob Fugger egyházi ügyletei VI. Sándor (1492–1503) alatt

3.1.1. Melchior von Meckau (1440–1509) brixeni hercegérsek

A Fugger-vállalat legnagyobb üzleti partnere az uralkodókon kívül, a szintén rendkívül tehetős és befolyásos szervezet, a katolikus egyház volt. Német területen is akadtak olyan hercegérsek, akiknek a vagyona messzemenően felülmúlta a császár, valamely fejedelem ösztökjét. Ezeknek az egyházi képviselőknek, akik számottevő egyházi javadalmak tulajdonát élvezték, eleve nem állt érdekükben felfedni vagyonukat, akár az egyház és a nép kíváncsisága előtt.¹⁰⁵ E folyamatban elsődlegesen érintettek voltak a Fuggerek, akik nemcsak hitelt nyújtottak, de egyes egyházi tagok a Fugger-bankba is befektettek általában évi 5%-ot kamatozó összeget. Mindez az egyház által előírt kamattilalom idején, hiszen ezek a befektetések titokban kamatoztak, mert az egyház elméletben szigorúan tiltotta és erkölcsileg elítélte a pénz kamatozását.¹⁰⁶ Ezek az egyházi pénzek nagyban hozzásegítették a Fuggereket gazdagodás kulcsához.¹⁰⁷

Melchior von Meckau nevéről talán nem is olvasnánk a szakirodalomban, ha nem halt meg oly nagy hirtelenséggel, amivel tulajdonképpen fény derült a Fuggerekkel való pénzügyletére. Ugyanis titkon – az egyházi tilalom ellenére – a hatalmas vagyonát a Fuggereknél kamatoztatta, úgyszólván a sváb kereskedő-háznak is nagy segítségére volt, mivel bankként funkcionálva forgatták a pénzét.

Melchior von Meckau egy osztrák tisztviselő fiaként született. Egész fiatalon a római Kúria szolgálatában tevékenykedett Brixen (ma Bressanone, Olaszország) püspökeként. Ezt követően pedig VI. Sándor pontifikátusa alatt szerezte meg a bíborosi kalapot, de hogy Meckau ezen egyházi hivatalért fizetett-e, vagy valójában maga Sándor pápa ajándékozta neki ezt a méltóságot, az Aloys Schulte 20. század eleji kutatásai szerint nyitva kell hagynunk.¹⁰⁸ Pölnitz forrása alapján az 1503-as bíborosi kinevezések részben az egyházi pénzügyek helyreállítása céljából történtek. Ha más egyházi tagok fizettek a méltóságokért,

¹⁰⁵ Ogger, 1999, 96.

¹⁰⁶ Hermann, 1976, 175.

¹⁰⁷ Hermann, 1976, 176.

¹⁰⁸ Schulte, 2018, 63 (oldalszám-hivatkozások a 2018-as reprint kiadás szerint).

feltételezhető, hogy Meckau is – a Fugger-bank segítségével¹⁰⁹ – szerezhette be a bíborosi kalapot.¹¹⁰

Melchior von Meckau Lipcsében elvégezte tanulmányait, papnak állt. Viszont mellékállásban a papi kereteken kívül is aktívan tevékenykedett a császár mellett, ezért I. Miksa Meckaut kérte meg, hogy Tirolt igazgassa, hiszen Schwaz mellett Brixen területén is volt ezüsbánya. Az egyházmegyéhez tartozó bánya a termelését nézve nem volt olyan nagy hozamú, de megtermelte a szükséges ércet és – mivel rá volt bízva – megtehetette püspökként, hogy eladja azt a saját kontójára, amivel plusz jövedelemre tett szert. Miután kapcsolatba lépett a Fugger-dinasztiával, s megtudta, hogy mennyi kamatot fizetnek a befektetett tőkéért, illetve milyen hatékonyan mozgatják a pénzt, így hamarosan áthelyezte hozzájuk a számláit. Meckau vált így a Fuggerek legnagyobb befektetőjévé.¹¹¹ Azonban nem az egyetlen jelentős egyházi személyként, mivel például Szatmári György magyar bíboros – aki nem mellesleg a legnagyobb támogatója volt a Fugger-Thurzó társulatnak – 1515-ben 20.000 magyar forintot fektetett be a Fuggerekhez 10%-os kamatra.¹¹² Ebből kifolyólag több mint valószínű, hogy más magyar egyházi tag is üzleti kapcsolatban lehetett a Fuggerekkel,¹¹³ erre bizonyíték lehet még Estei Hippolit bíboros – majd egri püspök –, aki 1503-ban a budai Fugger-faktorátusban vásárolt 5%-os felárral 1000 aranyforintot, illetve a Fugger fivéreket bízta meg 2000 aranyforint átutalására Budáról Rómába.¹¹⁴

Tény viszont, hogy Meckau 1492-től bizonyítottan a Fuggerek védelmezője, tulajdonképpen szponzorálója, ezért 1496-ban 20.000 rajnai forintot fektetett be a Fugger-bankba, amit Jakob Fugger nyugtázva átvett megőrzésre. Valószínűsíthető, hogy nem ez volt az első, s nem az utolsó eset, hogy Jakob nyugtát állított ki a bíboros számára.¹¹⁵ A megfontolt és távoli jövőre tervező sváb monopolistának rendkívül fontos volt ez az együttműködés, mivel Meckau gyakorlatilag feltőkésítette a vállalkozását. Brixen püspökében Jakob nemcsak egy ambiciózus nemesi férfival ismerkedett meg, hanem a lovagi származása és papi palástja ellenére egy vérbeli üzletemberrel is. Tehát nem „csak” befektető, hanem a Fugger-vállalkozás csendestársa is volt.¹¹⁶ Az üzleti kapcsolatuk pontos

¹⁰⁹ Steinmetz szerint is Fugger-pénzből fizette le a pápát Meckau. (Steinmetz, 2015, 76.)

¹¹⁰ Pölnitz, 1949, 218.

¹¹¹ Steinmetz, 2015, 76.

¹¹² Hermann, 1976, 185.

¹¹³ Wenzel, 1882, 23.

¹¹⁴ Hermann, 1976, 153.

¹¹⁵ Hermann, 1976, 177.

¹¹⁶ Pölnitz, 1949, 63.

elszámolásáról nincsen tudomásunk, mivel nem maradhatott ennek nála nyoma. Önmagában a köznép előtt nem volt ajánlatos a gazdag embernek felfednie vagyonát, mivel már a nagykereskedők monopolhelyzete is szemet szúrt a népnek, és az egyház kamattilalmának megsértése sokkal súlyosabban esett a latba.¹¹⁷

Meckau 1509-ben nagy hirtelenséggel elhunyt, ami a Fuggereknek sem tett jót, hiszen egyrészt végrendelet nélkül halt meg, másrészt Rómában érte a halál, így a kánonjog szerint minden hagyatéka a pápára szállt.¹¹⁸ Harmadrészt a felkamatoztatott tőkéje az elhunyt bíborosnál talált három nyugta alapján, amelyet 1505 és 1507 között állíthatott ki Jakob, a Fugger-bankban körülbelül 152.931 rajnai forintra dagadt a hozamoknak köszönhetően, vagyis a Fuggereknek ekkora összegű pénzt kellett kifizetnie a pápának. Mindez nem derült volna ki, ha nem hal meg hirtelen Meckau, mert a források szerint úgy találtak rá, hogy a zsebében volt a Jakob Fugger által készített cédula.¹¹⁹

Egy 1510-es leltár szerint a társaság összvagyon (a Fugger-Thurzó társulat jövedelmét nem nézve) körülbelül 200.000 rajnai forint lehetett, tehát nem sokkal több, mint Meckau kamatozó hagyatéka, amit ki kellett fizetniük a pápának.¹²⁰ Mivel a Fuggerek vagyona részben kölcsönökből finanszírozott ezüstből, rézből és számos beruházásból származott, így valószínűsíthető, hogy nem kis gondot okozott Meckau halála a vállalatnak. Valójában ott helyben 36.800 rajnai forintot – vagyis kicsivel több, mint az 1/10-et adott a pápának, s a megmaradt tartozását pedig Jakob építkezéssel, birtokvásárlással fizette ki.¹²¹

Nem tudni pontosan, hogy Meckau bíboroson kívül hányan kamatoztatták a Fuggereknél a vagyonukat, hiszen ilyen esettel csak ebben az egy esetben találkozunk a feljegyzésekben. Nem lehet ellenőrizni, pontosan mennyi pénzügyi üzletet tartott fenn titkon Jakob Fugger az egyházzal, hiszen a számlakönyvből egyetlen bizonyíték nem maradt meg a fentieket leszámítva. Ha ezek a könyvelési iratok vagy adóslevelek rendelkezésünkre állnának, valószínűleg nemcsak a Borgia-, Rovere- és a Medici-korszak alatti egyházi pénzek milióját tárná fel, hanem sokkal szerteágazó körben fedné fel a kúriai hivatalnokok érdekeltségét a Fugger-vállalattal kapcsolatban.¹²²

¹¹⁷ Hermann, 1976, 176.

¹¹⁸ Hermann, 1976, 177.

¹¹⁹ Hermann, 1976, 178.

¹²⁰ Hermann, 1976, 180.

¹²¹ Hermann, 1976, 181.

¹²² Pölnitz, 1949, 222.

3.1.2. A jubileumi bulla és a szentévi búcsú

Az 1500-as évforduló a szentévi búcsú éve volt, amit a pápák régóta felhasználtak. A búcsúüzlet azért jöhetett létre, mert az egyház szorosan egybeolvadt az üzlettel. Bár a hatalmas profitot remélt ötlet, miszerint a tisztítótűz pénzen és vezeklésen megvásárolható, nem a Fuggerektől jött, de kihasználásában szívesen besegítettek. A szentévekkel kapcsolatban már korábbról is vannak információink. A XI. században már Franciaország kiadott búcsúcédulákat, amelynek busás bevétele következtében már nem csak évszázadonként vetettek ki szentév alkalmából búcsúcédulákat, hanem minden 25 év után.¹²³ Janus Pannonius epigrammái szerint V. Miklós pápa a szentévből keletkező jövedelem egy részét, ami 100.000 aranyat jelentett, valójában a Medici bankházban kamatoztatta.¹²⁴

Ilyen előzmények után került sor az újabb szentévre, ezért VI. Sándor pápa már 1499. december 24-én kinyitotta a Szent Péter-bazilika ajtaját a zarándokok előtt, majd 1500. május 22-én a pápa két bullát kiadott. A bullákra az adott okot, hogy a kereszténység létét veszélyeztető törökök előrenyomulása fenyegette Európát, és emiatt a pápa felismerve a keleti veszély súlyosságát, az egyik bulla szerint a búcsú bevételeiből a keresztes hadjáratokat finanszírozták, a másik pedig kifejezetten II. Ulászló, magyar királynak szólt, ugyanis a bulla alapján VI. Sándor engedélyezte, hogy a magyar egyházi tizeddel a törökök elleni háborút támogassa.¹²⁵ A törökök elleni keresztes hadjárat újabb meghirdetése miatt többször meghosszabbították a szentévi búcsút, így véglegesen a gyűjtést csak 1503. április 23-án zárták le.¹²⁶ A búcsúcédula adás a pápa jogkörébe tartozik, amely alapján részlegesen, vagy teljesen elengedte a hívők megbocsátott bűnei után keletkezett vagy fennmaradt büntetésüket.¹²⁷

Korábban szó volt arról, hogy Jakob római megbízottja Johannes Zink. A Fugger-pénzből gátlástalanul vesztegetett meg embereket, akik előnyhöz juttatták őt. Gyorsan meglátta az új jövedelmező lehetőségeket, amik révén 8 év alatt 60 javadalmat szerzett meg. Ilyen potenciális pénzforrási lehetőség volt a szentévi búcsú is számára.¹²⁸ A keresztény Európa számára a századfordulós szentév különösen fontos lehetett a mélyen vallásos

¹²³ Ogger, 1999, 105.

¹²⁴ Huszti, 2022.10.28.

¹²⁵ Nemes, 2018, 17.

¹²⁶ Nemes, 2018, 18.

¹²⁷ Hermann, 1976, 216.

¹²⁸ Ogger, 1999, 101.

átlagemberek számára és főleg azoknak lett életre szóló vallási élmény, akik zarándoklatuk révén helyben követhették nyomon a Rómában zajló jubileumi ünnepséget. Johannes Zink a kegyelmek megszerzéséért az Alpokon átkelő tömegben a profitlehetőséget látta, mivel ezek a zarándokok sok pénzt hoztak magukkal. Így a búcsú által vásárolt üdvösség szükségletét trükkel ki akarták használni, hogy a búcsúcédulákat hirdető szent helyeken ők is bevételhez jussanak.¹²⁹

A szentévi búcsúpénzek beszédese céljából VI. Sándor minden országban kijelölt egy vezetőt – akik általában püspökök vagy bíborosok voltak –, hogy az egyházkerületenként összegyűjtsék a befolyt összeget. A források szerint Németország megbízottja – a Fuggerek és Zink közbenjárásával – Raymund Peraudi gurki püspökségének hercegérseke lett, aki igen csak eladósodott, régi Fugger-üggyfél volt.¹³⁰ Miután a prelátus Raimund Peraudi bíborossal együtt bejelentették a hívőknek a búcsúcédulák lehetőségét, illetve, hogy a bevétel a török elleni keresztes hadjáratot támogatja, a megállapodás értelmében Róma 1/3-át kapta a bevételekből, a fennmaradó pénzt a kormányzat őrizte.¹³¹

A Fuggereknek, különösképpen Jakobnak fontos lehetett ez az üzleti lehetőség, ezért igyekezett minél több pénzt megszerezni ezekből az egyházi bevételekből, amit az is bizonyít, hogy a Fugger testvérek, a feleségeikkel együtt vettek részt a Peraudi bíboros tiszteletére rendezett ünnepségeken is. Ugyanakkor nemcsak a Fuggerek pályáztak erre a profitlehetőségre. A háttérben küzdelem folyt a pénzért. A városban működő Welser-család, illetve főleg maga I. Miksa császár is „versenyzett” a bevételekért, amiből a Fugger-társaság tudott győzedelmeskedni a többiek felett, mert akkor már függő pénzügyi viszonyban volt tőlük az egyház.¹³² A Fugger-dinasztia az egyházi befolyásukat párhuzamosan Rómában is erősítették, s ezzel együtt a hatalmukat is. Ehhez hozzájárult olyan nagy összegű hitelnnyújtások, amelyet éppen VI. Sándor pápa vett fel a Fuggerektől Magyarország támogatása céljából 1501 és 1503 között. A felvett összeg évi 40.000 arany volt. Ezt követően egyre nagyobb hitelfelvételek követték, mellyel egyre inkább adósa lett az egyház a Fuggereknek.¹³³

¹²⁹ Pölnitz, 1949, 131.

¹³⁰ Ogger, 1999, 105.

¹³¹ Ogger, 1999, 106.

¹³² Pölnitz, 1949, 132.

¹³³ Borsa, 1966, 180.

3.2. Jakob Fugger egyházi ügyletei II. Gyula (1503–1513) alatt

3.2.1. Szent Péter-bazilika építése

Még nem is sikerült teljesen összegyűjteni a jubileumi búcsúból nyert bevételt a török elleni hadjáratához, amikor II. Gyula újabb bullát hirdetett ki a Szent Péter-bazilika felépítésére. Tekintettel a grandiózus tervre és főleg az építkezés várható nehézségeire e folyamat hosszú, előre beláthatatlannak ígérő munkafolyamatot vetített előre, amelynek pénzügyi alapját hátráltatta a reformáció is, mivel Luther fellépése megszüntette a búcsúból származó pénzgyűjtést.¹³⁴

A bazilika megújításának ötlete már V. Miklós pápa idején megfogant, de ennek megvalósítása viszont csak II. Gyula pontifikátusa alatt kezdődött el. Ünnepekes keretek között 1506. április 18-án került a pápa általi első alapkövetelésére és, mivel nem volt elegendő egyházi tőke az új bazilikára, ezért előre meghatározott árban búcsút hirdettek ki a hívők számára. Ez az összeg 10 garast jelentett minimum – természetesen ennél többet is lehetett adni –, amelyért cserébe az adakozó a gyónás során feloldozást kaphatott bűnei alól. Azok a hívek, akik csupán kisebb összeget tudtak adakozni, azok a vezeklésük egyharmada alól kaphattak felmentést. A híveknek eredetileg csak egy évük volt arra, hogy Rómába zarándokoljanak a búcsúért, viszont II. Gyula meghosszabbította – tetszése szerint – a búcsú érvényességét, de még e kedvező lehetőséget is kevés hívő tudta kihasználni. Ugyanis a római zarándoklat megtétele miatt elnyert bűnbocsánattal kevesen tudtak élni, ami meglátszódott az egyházi bevételeken, emiatt nem gyűlt össze elegendő tőke az építkezésre. Ennek hatására II. Gyula a következő évben, 1507. november 4-én kiadott „*Etsi ex commissio*” apostoli bullájában meghatározta, hogy római zarándoklat nélküli is van lehetőség a bűnök feletti bűnbocsánat elnyerésére a búcsú megvásárlásával.¹³⁵

II. Gyula pápa megválasztását azonban nagyban finanszírozta és elősegítette a Fugger-társaság, a csaknem 4500 dukáttal, ezt a pápa úgy hálálta meg, hogy már a legelső búcsú kapcsán megbízta őket a bevétel kezelésével, tehát azzal, hogy a bazilika gyűjtött bevételt a világ minden pontjáról átutalják Rómába.¹³⁶ A II. Gyula által kezdeményezett bazilika építését utódja X. Leó folytatta, ahogy azt is, hogy további privilégiumokat ígért cserébe az építést támogatóknak. Mégis ez a búcsú kapta a legtöbb kritikát a történelem során, amelyet

¹³⁴ Hermann, 1976, 217.

¹³⁵ Erős, 2020, 78.

¹³⁶ Ogger, 1999, 107–108.

a reformáció elindítójának is tekintenek, ugyanis a minél több profit elnyerése érdekében a bűcsű lehetőségét kiterjesztették Európa legtöbb pontjára, többek közt a Magyar Királyságra is.¹³⁷ A pápánál általánosságban megesett, hogy a más célra gyűjtött bevételt a maguk számára használták fel, példának okáért, X. Leó pápa a Szent Péter-bazilikára gyűjtött összegből a szenvedélyes kártyázására is költött.¹³⁸

A bűcsűk által befolyt összeget tartalmazó ládához három kulcs volt. Egy volt a királynál, egy az illetékes káptalannál és egy kulcs a Fuggerek megbízottjának birtokában.¹³⁹ Ugyanis a jubileumi bűcsűk kihirdetése óta a Fuggerek rendszeresen részt vettek a bűcsűpénzek összegyűjtésében.¹⁴⁰ Ennek oka az volt, hogy a bazilika építésére szánt bűcsűk összegének beszedésére kérte fel a pápa a Fugger-bankárcsaládot. Magyarországon, Sziléziában és Lengyelországban is kísérték a bűcsűprédikátorokat a Fugger-megbízottak a körútjaikon, s őrizték a ládák kulcsait.¹⁴¹

A bazilika építésére és a jubileumi bűcsűvel összegyűjtött bevételt együtt kezelték Magyarországon, ennek értelmében mindkettőből a magyar király $\frac{2}{3}$ és a pápa $\frac{1}{3}$ arányában részesült. Az augsburgi Fugger levéltár forrása alapján 1510. augusztus 10-én Johann Tratkopf, mint Fugger megbízott az egyházat illető bevételi részt mindkettőből átvette. Magyarországról 6 743 dukát, 8 solidus és 8 aranydénár gyűlt össze a bűcsűkből, amelyet a pápai kamara fizetett ki a Fuggereknek.¹⁴² Ugyanakkor ez a rész a tőkének csak az $\frac{1}{3}$ része volt, ami azt is jelenti, hogy ennek háromszorosa, tehát több, mint 20.000 dukát lehetett a begyűjtött végösszeg. Ha magyar földön elég volt egy rajnai forintot, vagy egy heti megélhetésnyi összeget adakozni az ember bűneinek bocsánatáért, akkor a felhalmozott bevétel több ezer hívet jelenthetett.¹⁴³

¹³⁷ Erős, 2020, 77.

¹³⁸ Vitéz, 1946, 93.

¹³⁹ Borsa, 1966, 180.

¹⁴⁰ Hermann, 1976, 216.

¹⁴¹ Ogger, 1999, 183.

¹⁴² Borsa, 1966, 184.

¹⁴³ Erős, 2020, 82.

3.2.2. A Svájci Gárda megalapítása

Annak ellenére, hogy II. Gyula hatvan évesként foglalta el a pápa trónt, egy energiával teli, karizmatikus pápa lépett vele színre, aki már a pontifikátusának kezdetén kemény intézkedésekbe kezdett az erős Egyházi Állam megvalósulásáért. Annak érdekében, hogy a korábban elcsatolt területeket visszaszerezze, fegyvert fogott és háborút indított egy kiterjedt Pápai Állam megvalósításáért.¹⁴⁴ Ebből is kitűnik az, hogy Gyula nemcsak pápa volt, hanem egy erőskező hadvezér és államférfi, akire tipikusan a zsarnok-fejedelem szó illik. Kortársaitól nem hiába kapta meg a „rettenetes” jelzőt, bár az érdemeit is elismerték. Ahhoz viszont, hogy egy erős Egyházi Államot hozzon létre, szüksége volt a folyamatos háborúskodása érdekében egy saját hadseregre, amelyből kiemelkedtek a korszak legjobb katonái, akik Svájcból érkeztek. Ezt felismerve, illetve a személyes védelmére létrehozta – Fugger kölcsönből – a Svájci Gárdát, egy kezdetben 200 fős haderőt, amely a háborúzás mellett kiemelt szerepet kapott a pápa biztonsága céljából.¹⁴⁵ Gyula pápa régebben is ismerte már a svájciakat, hiszen 1473-ban nagybátyja megajándékozta őt a lausanne-i püspökséggel és a svájci katonák képességét pedig személyes tapasztalatból, VII. Károly Nápolyba tartó hadjáratának kísérőjeként ismerhette meg.¹⁴⁶

A svájci kantonokban élők számára nehéz volt a megélhetés, főleg a mezőgazdaság hiányosságai miatt, ráadásul abban az időben a Közép-Alpokban lakó nép túlnépesedett, s a nehéz gazdasági helyzet miatt az egyetlen megoldás az időleges kivándorlás volt. Az egyik legjövedelmezőbb munka a zsoldos katonai szolgálat volt, s csaknem 15.000 svájci férfi állt készen a katonai szolgálatra, amelyért cserébe búzát, sőt és kedvező kereskedelmi feltételeket nyertek.¹⁴⁷ Lovasság nélkül, kevés tüzérséggel és ügyes mozgástechnikával voltak koruk legjobb gyalogos katonái.¹⁴⁸

A Svájci Gárda debütálása 1506. január 22-én volt, hiszen a hadsereg ekkor vonult be Rómába Kaspar von Silenen kapitány vezetésével. Az első, 150 tagú svájci zsoldosokból álló hadsereget pedig a Fuggerek pénzéből toborozták.¹⁴⁹ Ráadásul a pápai gárda első bérkifizetése a források szerint 774 dukátot tett ki, ami nagyon magasnak mondható. Az

¹⁴⁴ Barth, 2010, 213.

¹⁴⁵ Gergely, 1982, 196.

¹⁴⁶ Durrer, 2012, 13.

¹⁴⁷ Brendel, 2021, 131.

¹⁴⁸ Brendel, 2021, 132.

¹⁴⁹ Ogger, 1999, 108.

előkészületekhez, illetve toborzáshoz pedig először 4900 dukátot, majd további 974 dukátot kapott augsburgi hitelezőitől a testőrség. Ezen felül a Fugger-bankház még 500 dukáttal, majd 200 dukáttal támogatja a gárda létrehozását.¹⁵⁰ A II. Gyulával szoros gazdasági és politikai kapcsolatban álló Jakob Fuggernek a pápa háborúi és katonai doktrínája kapóra jöhetett egyrészt a réz-, ólom- és posztóüzlet miatt, amelyet a hadsereg igényei generálhattak. Másrészt a bankszektorbeli pozícióit is erősítették a pápai törekvések, ami már abban is megmutatkozott, hogy a Fuggerek aktív közreműködők voltak a Svájci Gárda zsoldosainak pénzelésében.

A Svájci Gárda a mai napig is működik, és az egész világon ismert. A pápai szertartásokon a katonák reneszánszkori uniformisban vannak. A híres piros sisakjukon II. Gyula pápa címeréből származó tölgyfa látható. A gárdisták zászlajának egy negyed részében pedig csak II. Gyula címere látható. Legfőbb feladatuk immáron több, mint 500 éve, hogy garantálják a pápa személyes biztonságát, továbbá védelmezzék a Szentszék tulajdonát és a pápa székhelyét.¹⁵¹

¹⁵⁰ Schulte, 2018, 61.

¹⁵¹ Érszegi, 2014, 181.

3.3. Jakob Fugger egyházi ügyletei X. Leó (1513–1521) alatt

3.3.1. A kamat legalizálása

Fentebb már szó volt arról, hogy az egyház által kivetett kamattilalom ellenére Jakob Fugger banki tevékenysége szembemegy az egyházi tanítással. Ennek érdekében Jakob nagy energiát befektetve igyekezett valamely egyetemet megnyerni a saját álláspontjának és üzleti érdekeinek. Végül igyekezete sikerrel járt, és az ingolstadtai teológiaprofesszor, Johannes Eck vitát indított elsősorban a kamat kapcsán. Mielőtt a kamatvita előzményéről, lefolyásáról, illetve hatásáról bővebben is szó kerülne, röviden bemutatom a kamat történeti hátterét és az erről szóló vélekedéseket is.

A kamattilalom a Bibliában gyökerezik. Mózes hirdette ki a Sínai hegyen a népének mint az Istentől jövő törvények egyikét,¹⁵² s ettől kezdve minden kamatfelszámítás uzsorának tekintendő. Ugyanakkor a Deuteronomium szerint Mózes az idegenekkel szemben megengedte a kamatot,¹⁵³ amit tulajdonképpen a zsidók a mai napig is betartanak.¹⁵⁴

Számos igehelyen¹⁵⁵ megjelenik a kamat tiltása. A keresztény teológia a bibliai igehelyeket vizsgálva és általánosítva a kamat teljes tiltásának álláspontját képviseli, amely szerint a rászorulóknak adott kölcsönt tilos volt kamatoztatni. Viszont a gazdasági környezet tekintetében külön kell választanunk a szegénynek, illetve az „idegennek” adott kölcsönt. Az igék szerint a rászorulót kamattal terhelni nem szabad, hiszen ebben az aspektusban az ember szeretete nyilvánul meg. Ugyanakkor az idegennek adott hitel esetében Mózes engedélyezte a pénzből pénz fialtatását, vagyis gazdasági aspektusból nézve mindez vonatkozhat a kamatcélú üzleti kölcsönadásra is.¹⁵⁶

Az ókorban a római törvények ellenére az egyházatyák erősen tiltották a kamatot, többek között Ambrosius (340–397), Augustinus (354–430) és Hieronymus (331–420) is. A korai egyház számos zsinaton szögezte le a kamat tilalmát. Például az elvirai (306), az arles-i (314) vagy niceai (325) zsinaton is, bár tettek különbséget a kamat és uzsora között annak

¹⁵² „Ha pénzt adsz kölcsön egy szegény embernek, aki népemből való, és melletted él, ne bánj vele úgy, mint egy uzsorás: ne vessetek ki rá kamatot!” (2Móz 22,25 – bibliai idézetek a RÚF alapján.)

¹⁵³ „Az idegentől szedhetsz kamatot, de testvéredtől ne szedjél kamatot! Akkor majd megáld téged Istened, az Úr minden vállalkozásodban azon a földön, ahová most bemégy, hogy birtokba vedd” (5Móz 23,21).

¹⁵⁴ Geitmann, 2000, 5.

¹⁵⁵ 2Móz 22,25; 3Móz 25,35–37; 5Móz 23,20–21; Ez 18,13; Mt 5,38; Lk 6,35.

¹⁵⁶ Veress, 2018, 108.

tekintetében, hogy fogyasztási vagy ipari célra irányul-e a hitel.¹⁵⁷ A kamattilalom a középkorban érte el a tetőpontját, főként a mély vallásosságnak köszönhetően. A második lateráni zsinat (1139) határozata szerint a kamatszedőt ki kell taszítani az egyházból. Ugyanakkor Aquinói Szent Tamás is elítélte a kamatot, de elismerte a fizetendő nyereségrészesedést és a kártérítést,¹⁵⁸ hiszen a középkori naturális gazdálkodás, mint minden más üzleti tevékenység is, kockázattal járt, és e kockázatot nem vette figyelembe az egyházi törvény. Ennek értelmében oly megoldásokat kellett kitalálni, amelyek a kamattilalom ellenére is valahogyan biztosították a tilalom következményeit. Ilyen megoldás volt a tengeri kereskedelem alatt végzett jóskölcsön, amely során az elszállítandó áru értékére nyújtottak hitelt, és ha az a kívánt helyre megérkezett, akkor kamatot kaptak fizetségül. Másféle megoldás volt a betéti társaságok létrejötte, amelyek feladata az összeállt kereskedők tőkéjének biztosítása és az esetleges veszteségének hordozása, illetve a nyereségben való részesedés. Ennek az elvnek révén jött létre az az álláspont – többek között Aquinói Szent Tamás véleménye által is –, hogy a kockázatvállalás jutalmat érdemel.¹⁵⁹

Bár megesett az egyházon belül is, hogy nem zárkoztak el a kamat elől, de az egyház szigorú zsinati törvényekben igyekezett megakadályozni a kamatszedést. A mainzi zsinat (1261) elrendelte, hogy a halálos ágyán lévő uzsorás csak abban az esetben kapjon feloldozást, ha visszatérítette a megszerzett kamat összegét, míg V. Kelemen rendelete szerint azt az embert, aki szerint a kamatszedés nem bűn, eretnekként kell büntetni. Mindezen törekvések hiábavalók voltak, hiszen a fejedelmek engedélyezték a nép anyagi jóléte céljából a zsidóknak és az idegeneknek a kamat szedését, illetve megesett, hogy maguk a főpapok is uzsorásokra voltak utalva, s olykor-olykor az egyházi kegytárgyakat is elzálogosították.¹⁶⁰

A kamattilalom kijátszása legfőképp a pénzváltásnál mutatkozott meg. Az Európában lévő akkori pénznemek váltása során felszámoltak kamatot is, ezeket hívjuk váltónak, visszaváltónak vagy letétnek, amik megléte adta a pénzmozgás révén nagyrészt a XV. század gazdasági virágzását.¹⁶¹ Továbbá az emberek és a vállalkozások nemcsak úgy kerültek ki a tilalomból, hogy megváltoztatták a kamat nevét, hanem úgy is, hogy a hitel fejében zálogot kértek, nagyobb összegről állítottak ki váltót, vagy a hitelnyújtótól az adósa piaci áron felül

¹⁵⁷ Geitmann, 2000, 6.

¹⁵⁸ Geitmann, 2000, 7.

¹⁵⁹ Orosz, 2018, 6.

¹⁶⁰ Miskolczi, 2008, 134.

¹⁶¹ Orosz, 2018, 7.

vásárolta meg az árut, és olcsón adta vissza neki. Néha az adóssal ezüst- vagy aranytartalmú árut, keleti fűszereket vásároltattak, majd ők olcsóbban vásárolták meg tőle, és ennek fejében rövidlejáratú váltót állítottak ki.¹⁶²

A fentiek miatt a ferencesek az elszegényedett réteget a bankároktól való zsarolástól óvni akarták, ennek érdekében zálogházakat hoztak létre Orvietóban (1463) és Perugiában (1467). Viszont az adományokból táplálkozó intézmény kiadását nem tudták kifizetni, így egyházi engedéllyel kisebb összegű kamatot szedhettek kezelési költség néven.¹⁶³ Mindezen kezdeményezés szintén a kamattilalom vallási problematikáját vetette fel.

Az újkorban a pénzgazdálkodás fejlődése egyre erősebbé vált. Az egyház már nem bírta a kamat tilalmának törvényét érvényesíteni a változó gazdasági viszonyok mellett. A pénz domináns hatalma magaslatokba tört, még inkább az értékmegőrzés eszközévé vált, s az embert mindjobban a haszonszerzés vágya motiválta. Mindezek hatalmas szakadékokat képeztek a társadalmi rétegek között, ami tulajdonképpen kiváltotta a XIV–XV. századi szociális dekonjunktúrát. Ennek a korszaknak a végén élt Jakob Fugger is, aki a középréteg és a főpapság pénzbefektetéseit titokban fialtatja további hitelnyújtások és beruházások által, ezért kerül végül a csekély létszámú vagyonos réteg soraiba. A kamat és az üzleti monopóliumok részben inflációt generáltak, és emiatt a vidéki lakosság gazdasági és szociális válsághelyzetbe került. Ezen hatások mind gerjesztették a reformáció kirobbanását.¹⁶⁴

Ugyanis Luther teljesen elvetette a kamatot. Egyik leghíresebb mondata ezzel kapcsolatban a Fuggerekkel hozható össze, hiszen Luther így vélekedett a gazdag bankárcsalád tevékenységéről: „Valóban, ezzel kapcsolatban a Fuggereknek és a velük hasonszórú társaságoknak is zabolát kellene tenni a szájukra. Hogyan is lehetne isteni és jogos dolog, hogy egy ember élete alatt annyi fejedelmi kincs gyűljön egy rakásra? Nem értek a számításhoz. De azt fel nem foghatom, hogyan lehet száz forinttal egy esztendő alatt húszat, sőt egy forinttal egy másikat szerezni; és ezt mind nem a földművelésből vagy a baromtenyésztésből.” Luther azt tanította, hogy ha valaki pénzt ad kölcsön, akkor azt ne várja vissza, ha viszont a kölcsönt kapó illető vissza szeretné fizetni, akkor annyit fogadjon el, amennyi összeget eredetileg adott.¹⁶⁵ Tehát a kereskedelmet hasznosnak véli, a köznép szükségletét kielégítő áruk üzletét célszerűnek tekinti, hiszen a Biblia is igazolja az

¹⁶² Miskolczy, 2008, 135.

¹⁶³ Miskolczy, 2008, 139.

¹⁶⁴ Geitmann, 2000, 8.

¹⁶⁵ Birkás, 2015, 48.

Ószövetségben található igehelyekkel, ugyanakkor a luxuscikkek árusítását ártalmasnak tartja, mert ezek a fényűzést szolgálják. Azon a véleményen van, hogy a kereskedők fő bűne a helytelen árképzés, amivel mondhatni visszaélnék azzal, hogy a vevők szükséghelyzetben vannak, és így alapján véve megteremtik a mesterségesen generált drágulást. E szerint az árképzést ne a haszonszerzés motiválja, hanem a felebaráti szeretet, ami lényegében figyelembe veszi a vásárló érdekeit.¹⁶⁶ Mindezekből leszűrhető, hogy a világi és az egyházi felfogás közötti feszültség nagyban kihatott a prekapitalizmus kezdeteire, azon belül is főleg a pénzügyletekre és a kereskedelmi hitelekre.¹⁶⁷

Kálvin álláspontja adta a tolóerőt az angliai és az amerikai kapitalizmus indulásához, mert szerinte a kamatszedés megengedhető, ha az kapcsolatban van a méltányossággal és a testvéri szeretettel, hiszen kamatszedés nélkül az üzletben haszonra törekvő egyén ellehetetlenül. A XVI. században tehát erős nézeteltérés alakult ki a kamat körül, és leginkább a katolikus egyház küzdött a kamatszedés ellen. Ám később a XIX. századra, az iparosodás és kapitalizmus virágzásának idejére számos katolikus teológus jutott a kamatszedés jogosságára, miszerint a kamat az üzlet és a forgalom mozgatórugója. Az uzsora és kamat között, illetve fogyasztói és termelői kölcsön között ők is különbséget tettek.¹⁶⁸ Végül pedig a kamatról szóló kánon törölték az 1983-as egyházi törvénykönyvből, ezzel kinyilvánítva azt, hogy az egyházi kamattilalomnak vége.¹⁶⁹

Jakob Fuggert a nép ellenségének nevezte Luther Márton és Ulrich von Hutten. Jakob olyan embereket keresett, akik filozófiailag, teológiailag és tudományos szempontból meg tudják védeni álláspontját, majd később publikálják is. Jakob kapcsolatba került Johannes Eck skolasztikus teológussal, az ingolstadti egyetem professzorával, és Franz Herre (biográfus, történész) feljegyzései szerint felkérte Ecket, hogy írjon szakvéleményt a kamat témájáról. Mielőtt Luther tanításai ellen publikált volna, Eck elkészítette a középkori kamattilalom elavultsága melletti teológiai érvelését.¹⁷⁰ Pölnitz álláspontja szerint nem bizonyítható, hogy közvetlenül Jakob kérte volna fel Ecket a kamatvitára.¹⁷¹

Eck 1510-ben kerül az ingolstadti egyetemre, mégpedig Augsburg város jegyzőjének, Konrad Peutingernek az ajánlására, aki által ismerte meg állítólag Jakob Fuggert is. A források szerint jól kijöttek egymással, és sok kérdésben azonos véleményen voltak. Eck

¹⁶⁶ Zsugyel, 2017, 1077.

¹⁶⁷ Zsugyel, 2017, 1083.

¹⁶⁸ Geitmann, 2000, 9.

¹⁶⁹ Geitmann, 2000, 10.

¹⁷⁰ Herre, 2013, 69.

¹⁷¹ Csepregi, 2014, 59.

1514-ben elkezdett az egyetemen a kamatról tartani előadásokat. Az egyházi álláspont, illetve a közfelfogás ellenére bizonygatta, hogy az 5%-os kamat jogszerű és megengedhető lenne, ezért véleménye szerint nem értelmezhető a kamat és a pénzváltással szerzett haszon az uzsora definíciójával.¹⁷² Az egyetemen meghirdetett kamatról szóló disputában Eck professzor ellenfele Johann Fabri, augsburgi dominikánus rendfőnök volt. Zsugyel forrása szerint a vitában nem tudott felülkerekedni. Ennek ellenére az egyház hallgatólagosan engedélyt adott az 5%-os kamatra, és X. Leó pápa az V. lateráni zsinaton (1512–1517) hivatalosan is legitimizálta azt. A Fugger-dinasztia szemszögéből pedig létfontosságúvá vált az 5%-os kamat jóváhagyása, hiszen a Habsburgokkal való üzleti kapcsolata temérdek pénzt igényelt a császárok végeláthatatlan hiteligenyei miatt, amit csakis úgy tudtak előteremteni, ha kamatszedés révén gyűjtik össze a megfelelő összeget.¹⁷³

A kamatvitában Johannes Eck érvelésének alapját az ún. *contractus trinus*, a hármas szerződés adta. E szerint a hitelszerződésben elsőként létrejön a hitelező és a hitelfelvevő közötti gazdasági társulás (*societas*), majd a hitelnyújtó eladja az adósnak a profitját egy rögzített összegért (*venditio lucri incerti*). Végül a hitelt nyújtó biztosítja a pénzét az adósnál szintén rögzített biztosítási díj ellenében (*assecuratio capitalis*). E három szerződés egy időben jön létre. Külön-külön ezeket a műveleteket ismeri a római jog, illetve a kánonjog is legitimálja.¹⁷⁴

Ahogy fentebb említettem, először az ingolstadti egyetemen, 1514-ben hirdette meg Eck a vitáját, amit az illetékes püspök betiltott. Ez azért is okozott feszültséget, mert felmerült a kérdés, hogy a püspöknek joga van-e betiltani egy teológiai professzor vitáját a pápai előjogokkal védett egyetemen. A kamatvita a pár év múltán bekövetkező búcsúcédula-vita közvetlen előzménye volt. Mindkét disputációban az Augsburg és Nürnberg közti gazdasági-politikai versengés mutatkozik meg voltaképpen. Ugyanakkor a kamatvita (1514–1515) és a búcsúcédula-vita (1517–1518) között egyetlen egy hangsúlyos különbség figyelhető meg. A kamatvita kizárólagosan kéziratban zajlott, és a fontos szövegek vagy a vitatételek sem jutottak el a nyomdáig.¹⁷⁵

Eck minden bizonnyal Fugger-pénzből utazott Bolognába, az ott zajló vita lefolyásáról mégis kétféle tudósításunk van. Eck szemszögéből egy hitelesített okirat áll rendelkezésünkre, amelyben bemutatja Ingolstadtban a győzelmét, és egy nyomtatott

¹⁷² Hermann, 1976, 220.

¹⁷³ Zsugyel, 2017, 1083.

¹⁷⁴ Csepregi, 2014, 60.

¹⁷⁵ Csepregi, 2014, 61.

útinapló őrzi az itáliai sikerét. Ugyanakkor ennél a beszámolónál gyorsabban terjedt egy szemtanúnak, a nürnbergi Johannes Cochlaeusnak (1479–1552) a kéziratos írása a vita kudarcáról, amelyben Cochlaeus Ecknek minden mondatát szétszedi. Vitatja a hármas szerződés jogszerűségét, mert véleménye szerint ez burkolt uzsorának tekinthető. Cochlaeus is tervezett egy vitát Eck ellen, ami végül nem valósult meg, ahogy Eck újabb kamatvitája sem német földön.¹⁷⁶

Johannes Eck a későbbi években konfliktusba került Lutherral is, ugyanis az 1519-es lipcsei vitában Eck védte az óhitű álláspontot Lutherral szemben, ami végeredményben hozzájárult Luther 1520-ban történő egyházból való kiközösítéséhez, illetve, hogy birodalmi átokkal sújtsák.¹⁷⁷ Eck 1515-ös és Luther 1517-es, a 95 tétellel kapcsolatos vitája összekapcsolható egy másik történéssel a két esemény között. Ugyanis a Fuggerek nemcsak az 5%-os kamat miatt voltak érdekeltek az Eck által vezetett disputában, hanem egy összetett hitelnyújtás miatt is, amely mainzi Albert püspök nevéhez köthető, és ami közvetlen kiváltója volt az 1517-es búcsúvitának.¹⁷⁸

A kamatszedés olyan érzékeny pont, amely a bibliai nézet és az üzleti élet aspektusának vékony határvonalán fekszik, és emiatt állandó nézeteltérés forrása lehet. A kamat serkenti a gazdasági életet, előremozdít és olykor-olykor nélkülözhetetlen része a gazdaságnak, hiszen megteremti a szabad kereskedelmet és vele együtt a szabadságot is. Keresztényként élő emberek számára pedig valóban kegyetlennek tűnhet a kamat kivetése, ha tudják, hogy a hitelnyújtás során keletkező kockázatvállalással és az esetleges pénzvisszafizetés hiányával az Isten úgy is pótolja.

¹⁷⁶ Csepregi, 2014, 62.

¹⁷⁷ Zsugyel, 2017, 1084.

¹⁷⁸ Csepregi, 2014, 64.

3.3.2. A reformáció

Pár szóban már korábban hivatkoztam arra, hogy a katolikus egyház számos reneszánsz pápájának nagy lábón élése hosszú távon súlyos pénzügyi problémákat generált a klérusban. II. Gyula pápa például rengeteg pénzt szórt el legfőképp a Pápai Állam felemelésére, vagy kiváló művészek és építészek támogatására. Utódja, X. Leó is folytatta a költekezést, s ebben az időszakban az egyházi költségvetésében legalább 125.000 dukát hiányt számoltak össze. A túlköltekezés és az ebből fakadó pénzhiány pedig előbb-utóbb a bankok felkeresését eredményezte. Az európai bankárfamíliák közül kiemelkedő Fugger-ház is kezeskedett azért, hogy az egyházi bevételek rendben legyenek. E közös üzlet révén egyre inkább járatosabbak lettek az egyházi pénzügyek rejtelseiben, többek között a pápa pénzforrásaiban, a kinevezések pénzügyi hátterében, a mentesítésekben, vagy akár a búcsúk terén.¹⁷⁹ Tapasztalat szerint a búcsúval való üzletelés termelte a legtöbb bevételt, így a Medici pápa, X. Leó a nem is olyan rég visszavont búcsúk többségét újra engedélyezte a Szent Péter-bazilika építésére.¹⁸⁰

A reformációnak számos oka volt, többek között az egyházi korrupció, a buja papok életvitele, a búcsúcédulák, vagy az, hogy a papok beleszóltak a világi ügyekbe. A Fuggerek összeolvadása az egyházzal is nagyban táplálta a nép ellenállását az egyházzal szemben. Ezek mind arra készítették Luther Mártont, hogy megírja 95 tézisét.¹⁸¹ Ugyanakkor az egyházszakadást előidéző ok tulajdonképpen egy újabb Fuggereket érintő egyházi ügyletben rejlik. A korra jellemző szimónia, nepotizmus, abszентizmus jelensége egy személyben biztosan összpontosult, ez pedig Brandenburgi Albert mainzi érsek, akinél az egyházi hivatalok halmozása nemcsak hatalmat, hanem tekintélyt is nyújtott. 1513-ban megválasztották a húszas éveiben járó Albertet, a brandenburgi választófejedelem testvérét Magdeburg (ehhez a kerülethez tartozott Wittenberg is) érsekévé, majd egy héttel később a szász halberstadti püspökség adminisztrátorává.¹⁸² Nem sokkal ezután becsvágyától fűtve Mainz érseke és egész Németország prímása szeretett volna lenni, amiért kész volt fizetni. Mivel X. Leó a Szent Péter-bazilika építése miatt pénzszűkében volt, engedélyt adott Albertnek, hogy megvegye a mainzi érseki rangot is.¹⁸³ Ezen magas tisztségek vásárlása

¹⁷⁹ Owen, 1998, 38.

¹⁸⁰ Ogger, 1999, 196.

¹⁸¹ Steinmetz, 2015, 110.

¹⁸² Ogger, 1999, 197.

¹⁸³ Rosa, 1988, 191.

busás összegekbe kerültek, amelyek betöltésére Rómától kellett jóváhagyást kérni. Ez ügyben Albert az augsburgi mágnástól, Jakob Fuggertól vett fel hitelt. Az adósság biztosítékeként Albert vállalta, hogy Németország egész területén folytatja azt a búcsút, amelyet X. Leó hirdetett ki nemrég újból a Szent Péter-bazilika építésére. Tehát a német búcsúk bevételeiből, vagyis a hívő lelkeknek a tisztítótűztől való megmentésének hozamából származó pénz egyrészt az építkezésre, másrészt Albert hiteltörlesztésére ment el.¹⁸⁴

Albert a források szerint 20.000 rajnai forint hitelt vett fel a Fuggerektől a mainzi érseki poszt kifizetésére. Dr. Johannes Blankenfeld vezette Albert küldöttségét Rómába. A folyamat zökkenőmentesen zajlott, mígnem Matthaus Lang, Salzburg püspöke kifogásolni kezdte Albert felhalmozott egyházi hivatalait. Lang, mint I. Miksa legfőbb tanácsadója koronázta meg a királyt Trientben.¹⁸⁵ A püspök tiltakozásra X. Leó ürügyet talált arra, hogy Albertból még több pénzt csikarjon ki, így megemelte a hivatal árát. Blankenfeld a források szerint később beszámolt arról, hogy egy ismeretlen személy kereste meg őt azzal, hogy a pápa még 10.000 dukátot akar a hivatalért, de úgy, hogy a saját kontójára menjen. E titokzatos közvetítő nagy valószínűséggel Johannes Zink lehetett, mert Rómában az összes ember közül csak Zink tudott és látott bele a német-római politika bugyraiba, illetve ő tudhatott a pápa pénzügyeiről is. Blankenfeld állítólag a pénz nagyságán meglepődött, de magán a követelésen nem.¹⁸⁶

A kialakuló reformáció szellemének felkarolása az alsó társadalmi rétegekből táplálkozott. A város elit vezetősége viszont, a bankárok, mint a Fuggerek és a Welserek, mind egytől egyig katolikusok voltak, akik döntőrészt nagy hatással voltak a város vallási nézetére. Hiszen a város egyrészt szorosan összefonódott a Habsburg császár érdekeivel, másrészt a városban domináns bankárok szoros üzleti kapcsolatot ápoltak V. Károllyal, tehát a városi elitnek közös gazdasági érdeke volt. A tanács tartózkodó maradt, sokáig próbálta a „középutat” választani, amelyet a városi tanács jegyzője, Konrad Peutinger oly nagyon propagált. Hiszen a város el akart kerülni minden konfliktust a környező területi urakkal. A városnak tulajdonképpen az élelmiszer- és nyersanyagellátás tekintetében a környező vidéktől függött, így Augsburg városa 1526–1530 között a császárság szintjén hozott fontosabb döntésekkel visszafogottabban viselkedett.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Owen, 1998, 38.

¹⁸⁵ Steinmetz, 2015, 111.

¹⁸⁶ Steinmetz, 2015, 112.

¹⁸⁷ Scheller, 2004, 177.

Jakob Fugger, mivel ellenezte a lutheri tanok terjedését, megpróbálta megakadályozni azokat. Jakob tagja volt a városi cenzúrabizottságnak, éppen ebből következően 1520-ban a városi tanács jegyzőjével, Konrad Peutingerrel utasítást adtak ki a városi nyomdászoknak, miszerint a zsinat rendelkezése értelmében a zsinat tudta nélkül semmit sem nyomtathatnak ki a papok vagy más teológusok. A reformáció tana ennek ellenére nagy erővel söpört végig a környező településeken. 1522-re a túlnyomórészt protestáns birodalmi városban nem meglepő módon negatív volt a közvélemény a Fuggerekről.¹⁸⁸ Ekkortájt már egyre inkább kiéleződött a társadalmi osztályok közti feszültség, legfőképp a pénzügyi szélsőségek okoztak nagy szakadékokat. Ennek hatására megszorodtak a társadalmi kritikát indokoló sérelmek is. Az egyre magasodó élelmiszerárak az alsóbb réteg számára megfizethetetlené váltak, különösen azokban az években, amikor rossz volt a termés.¹⁸⁹

Augsburgban 1524-re megtörtént az első összecsapás Johann Schilling prédikációja után, amely lázadást okozott. A városi tanács, amelynek Jakob Fugger is tagja volt, elérte a vallás és társadalmi nyugtalanságot okozó prédikátor elbocsátását, aminek következményeképp 1800 kézműves tüntetett a városháza előtt, követelve Schilling elbocsátásának visszavonását. A városi tanács pedig Schillinget lemondatta, betiltott minden lázító beszédet, és lefejeztek két szövőt az engedetlenségük miatt. Feljegyzések szerint a kanonok és néhány kereskedő – többek között maga Jakob Fugger is – elhagyták egy időre a várost az augsburgi reformáció évtizedeiben.¹⁹⁰ Hiszen Jakobnak egy társadalmi és egy vallási forradalommal kellett szembenéznie, amelyek összefüggtek egymással. Luther Márton követelte a kereskedők kiűzését a templomokból, sőt szerinte ezek az emberek nem méltók arra, hogy embereknek nevezzék őket, vagy emberek között éljenek. Jakob szerint pedig Luther okozta az egész német nemzetben a felfordulást, a felháborodást és a vérrontást.¹⁹¹ Az 1525-ös parasztháború kitörésekor Jakob Fugger pénzzel finanszírozta a paraszthadsereg leverését, minden bizonnyal a saját és régi hitének szolgálata érdekében.¹⁹²

¹⁸⁸ Scheller, 2004, 180.

¹⁸⁹ Herre, 1985, 80.

¹⁹⁰ Herre, 1985, 81.

¹⁹¹ Herre, 1985, 82.

¹⁹² Scheller, 2004, 180.

4. FUGGEREI

A Fuggerei főbejárata feletti emléktábla szerint Ulrich, Georg és Jakob Fugger meg voltak győződve arról, hogy Augsburg városának szolgálatára születtek, s mivel szívükön viselték a város sorsát, ezért kötelességüknek érezték, hogy valamiféleképpen visszaadják az Istentől kapott vagyonuk egy részét a szegényebb augsburgi polgártársaiknak. Így jámborságból és nagylelkűségükből kifolyólag elindítottak egy máig létező szociális projektet.¹⁹³ Ugyanis ebben az időben nagyon nagy volt a szakadék a társadalmi rétegek között, ezért mindennapos volt az éhezés és a halálozás is. Gyakorlatilag a népesség több mint 90%-a vagyontalan volt, akik a nyomorban vagy napról-napra éltek.¹⁹⁴ A mai napig működő augsburgi Fuggerei projektjének megvalósulása 1514-ben kezdődött csak meg a telek megvásárlásával.¹⁹⁵

1511-ben Jakob Fugger a város védőszentjéről elnevezett „Szent Ulrich-számlára” 15.000 guldent tett félre alapítványi célokra, majd 1514-ben telket vásárolt Jakobervorstadtban, Augsburg kézműves negyedében. 1516-ban szerződésben megállapodott a város tanácsával, miszerint e megvásárolt telken Augsburg arra rászoruló polgárainak, illetve elszegényedett napszámosaiknak olcsó és kényelmes lakhatást teremt.¹⁹⁶

A Fuggerek számos nagylelkű, vallási célokra és a szegényeknek szánt adományban fejezték ki jóindulatukat. A szegény napszámosok és kézimunkások hontalansága ellen Jakob a városban egy kertvárost építtetett, amely által közel 200 családnak oldotta meg a lakásproblémáját. Ez a központ a városban külön fallal körbe lett véve, és azon kívül, hogy még ma is százak jólétéhez járul hozzá a Fuggerei, nevezetességgént is látogatható. Továbbá Jakob a halála előtti napokban végrendeletben emlékezett meg a Fuggerei lakóiról, mivel minden gyermekes családra egy rajnai aranyguldent, s minden gyermek nélküli családra fél rajnai aranyguldent hagyott.¹⁹⁷ Ez hatalmas összeg volt. Ha az 1527-es német napszámosi havibért¹⁹⁸ vesszük alapul, akkor a 2022-es magyar átlagbérrel számolva ez körülbelül 70-100 millió forint adománynak felel meg.

A Fuggerei felépítését tekintve mindegyik lakás körülbelül 60 négyzetméter, ami konyhával, nappalival és hálószobával rendelkezik. Egymástól ezek annyiban különböztek,

¹⁹³ Steinmetz, 2015, 146.

¹⁹⁴ Brendel, 2021, 186.

¹⁹⁵ Ogger, 1999, 215.

¹⁹⁶ Herre, 1985, 49.

¹⁹⁷ Strieder, 2020, 126.

¹⁹⁸ 15 rajnai forint volt egy napszámos havi bére (Hermann, 1976, 10).

hogy a földszinti lakásokhoz járt fészker, illetve egy kisebb kert, míg az emeleti lakásokhoz tágas tetőtér tartozik. Éjszaka a fallal körbevett kisváros védettséget sugallt. Tulajdonképpen úgy nézett ki, mint egy középkori különálló város, amelynek nagy kapuját éjszakára bezárták.¹⁹⁹

A terv megvalósulásához Thomas Krebs is hozzájárult, ugyanis ő volt a Fuggerei építője. Felismerve a magánélet komfortját, mindketten arra jutottak, hogy nem építenek központi teret az épületegyütteshez. Abból az elképzelésből kiindulva, hogy maga a Fuggerei létesítménye csendes menedékké váljon az ott lakók számára, s ezzel távol a közéleti nyüzsgéstől, ezért maga a komplexum teljes mértékben elutasította a középkori városok tipikus megjelenését. A sorházak mind egyformák voltak, amelyek ezért egyrészt megadták a rendezettség érzését, másrészt költséghatékonyabb megoldás volt a tervezést illetően.²⁰⁰

A lakhatási feltételek ugyanazok maradtak, mint 500 évvel ezelőtt. Ha valaki a Fuggerei házainak valamelyikében akar élni, augsburgi polgárnak kell lennie, katolikusnak kell vallania magát, és önhibáján kívüli lakhatási segítségre kell szorulnia. A havi bevételét igazolnia szükséges, ugyanis nem haladhatja meg a havi 650 eurót, továbbá kritériumnak számít az is, hogy legalább egy családtagjának 55 évesnek vagy idősebbnek kell lennie. Végül pedig vállallnia kell, hogy a bérleti díj árát, vagyis a 0,88 eurót évente kifizeti.²⁰¹

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy mi volt a szándéka Jakobnak a Fuggerei létrehozásával, és számolatlan kétes üzleti tette után milyen megfontolásokkal vette rá magát a megvalósítására. Mekkora szerepet játszott benne saját gyermektelensége? A város felé akart-e gesztust tenni? Szociális érzékenység motiválta, hogy nehezebb sorsú polgártársain segítsen? Az adakozás isteni törvényének igyekezett megfelelni? Vagy a halálhoz közeledve valamiféle Istennek szánt jótéteményként gondolt az alapítványra? A rendelkezésre álló források nem sok bepillantást engednek a szempontjaiba. A kérdések megválaszolásához további kutatásokra van szükség.

¹⁹⁹ Herre, 1985, 51.

²⁰⁰ Steinmetz, 2015, 147.

²⁰¹ Brendel, 2021, 187.

5. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

A Fugger leszármazottak már jó ötszáz év óta az akkor felhalmozott tőkéből és a szerzett birtokaikból élnek. Az, hogy a vagyon így sokáig tart, és nem vesztették el, az Jakob Fugger unokaöccsének, Antonnak (1493–1560) köszönhető, hiszen ő örökölte és kiválóan vezette a vállalkozást. Jakob halála után a társasági tőke legjavát időben válságbiztos földbirtokokba fektette, amelyeket rendeletbe írva tilos volt másnak eladni.²⁰² 1525. december 30-án halt meg Jakob, akinek sírfeliratán a következőket írták: „Az Augsburgból származó Jakob Fugger, ékessége az ő társadalmi rétegének és népének, császári tanácsosa I. Miksának és V. Károlynak. Mint ahogy életében is páratlan volt, halála után sem talált párja a holtak között.”²⁰³

A Fugger-cég 1527-es mérlege alapján összegyűlt hitelnyújtások a következők voltak: Ferdinánd, magyar király 651.000 rajnai forinttal tartozott a tiroli bányák által támogatott kölcsönért; Károly császár és a Spanyol Királyság a higanybányákhoz nyújtott kölcsön miatt tartozott 500.000-rel; Portugália 18.000-rel; a nápolyi király 15.000-re; illetve brandenburgi Kázmér 2000-rel tartozott a Fuggereknek.²⁰⁴ Továbbá 1525-ben a Fugger-Thurzó vállalat megszűnt, és a két fél közötti kapcsolat elmergesedett a Thurzók túl magas adóssága miatt, így Anton bírósághoz fordult, amelynek eredményeképp a Thurzók átadták az 50%-os részesedésüket Antonnak.²⁰⁵

A Fugger-ház virágzása a nagy sikerek után lefelé indult a lejtőn, mivel 1555-től egyre több és egyre magasabb kölcsönt vettek fel a Habsburgok, és az új pápa, IV. Pál is, ami alapjaiban megnehezített mindent. Anton Fugger korosodása miatt átadta a vezető szerepet fiának, Markusnak és unokaöccsének, Hans Jakob Fuggernek,²⁰⁶ akik tapasztalatlanságuk miatt egyre kevésbé bölcs üzleteket kötöttek. Talán „Gazdag” Jakob Fugger megkockáztatta volna, hogy megszakít minden üzleti kapcsolatot a Habsburgokkal, de az öregségére meggyengült Anton már nem tudott beleszólni a cég döntéseibe.²⁰⁷ A Fugger-vállalkozást Anton elrendelte, hogy halála után fokozatosan számolják fel a céget.²⁰⁸ Ebben az időben, a

²⁰² Ogger, 1999, 18.

²⁰³ Herre, 2013, 89.

²⁰⁴ Steinmetz, 2015, 198.

²⁰⁵ Steinmetz, 2015, 201.

²⁰⁶ Ogger, 1999, 392.

²⁰⁷ Ogger, 1999, 394.

²⁰⁸ Herre, 1985, 109.

XVI–XVII. században csődhullámok sorozata okozott leginkább problémát, amelyek többek között számos kereskedőház hanyatlását idézték elő, mint például a Welserekét vagy a Fuggerekét. Ezen folyamat mintegy félszáz éven keresztül húzódó gazdasági krízist indukált.²⁰⁹ A spanyolok egyre nehezebb anyagi helyzetbe kerültek, és hatalmas mennyiségű hitelt követeltek. Az Európába beáramló arany mennyisége az 1540-es években elérte az évi 330 tonnát, s ez a mennyiség a következő 10 évben megháromszorozódott. A spanyol korona leértékelődése miatt Spanyolország 1557-re fizetéseképtelenné vált, nem tudta már fizetni adósságait, és kénytelen volt államcsődöt jelenteni.²¹⁰ A XVII. század közepére a Fuggerek 8 millió rajnai gulden veszteséget szenvedtek el a Habsburgoktól, a spanyoloktól pedig csaknem 4 millió dukátot. Bár a harmincéves háborút a Fugger-cég túlélte, de súlyosan eladósodott a tiroli bányakereskedelem felszámolásával.²¹¹

Anton 1560-ban halt meg, akivel a második nagy Fugger távozott, mivel Jakob és Anton voltak a legjelentősebb gazdasági szakemberek a vállalat életében. „Gazdag” Jakob hatalmas lángész, tehetséges üzletember volt, Antonra hárult viszont a nehezebb feladat, hiszen egy nyugtalan periódusban kellett vezetnie a szervezetet, amelynek tőkéje magasabbra jutott, mint Jakob idejében. Ugyannak a jól szervezett vállalati struktúrával felépített Fugger-korszak (1470–1560) hozzájuk köthető, ami egybeesik Európa gazdasági szférájának fellendülésével.²¹²

A Fuggerek elérték azt, hogy jóformán minden gazdasági ágazatot uraljanak. Az egyik legelismertebb bányavállalkozóivá, bankáraivá és kereskedőház tulajdonosaivá váltak. Egyetlen vállalkozónak sem sikerült akkora befolyásra szert tenni Európában, mint abban az időben, amikor „Gazdag” Jakob tevékenykedett.²¹³

Jakob Fugger a prekapitalista időszak fejlődési folyamatának elején nemcsak saját korára nézve ért el hatalmas sikereket, hanem a jövő gazdasági-társadalmi folyamataira is meghatározó hatást gyakorolt. A kettős könyvvitel használatával, a banki tevékenységgel, a *Fuggerzeitungok* gyártásával, az 5%-os kamat engedélyeztetésével, a Fuggerei létrehozásával mind hosszú távra irányt adott a fejlődésnek. Örökségének kétarcúságát mutatja ugyanakkor, hogy a korszak legjelentősebb – vallási – megújulási folyamatában, a reformációban csak közvetett és ellentmondásos szerepet játszott.

²⁰⁹ Tózsza-Rigó, 2013, 38.

²¹⁰ Steinmetz, 2015, 205.

²¹¹ Herre, 1985, 110.

²¹² Ogger, 1999, 402.

²¹³ Ogger, 1999, 11.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adriányi Gábor, 1975, *Az egyháztörténet kézikönyve*, München, Aurora Könyvek.
- Bácskai Tamás – Huszti Ernő – Simon Péterné, 1974, *A pénz*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Balogh Elemér, 1902–1903, A velencei *Fondaco dei Tedeschi* és a gályarabok, in: *Theologiai Szaklap*, 1, 109–113.
- Barth, Reinhard, 2010, *Pápák, Szent Pétertől XVI. Benedekig*, Pécs, Alexandra Kiadó.
- Birkás Antal, 2015, Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei, in: *Polgári Szemle*, 11, 41–51.
- Borsa Gedeon, 1966, A római Szent Péter bazilika építése javára hirdetett búcsú magyarországi terjesztésére készült nyomtatványok (1508–1509), in: Bélley P. – Haraszthy Gy. – Keresztury D. (szerk.), *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963–1964*, Budapest, OSZK, 179–186.
- Brendel, Walter, 2021, *Die Fugger: Ein schwäbisches Kaufmannsgeschlecht*, Berlin, Epubli.
- Cameron, Angus, 2022.03.02., *The man who gave us the Reformation—and it wasn't Martin Luther*,
<https://theconversation.com/the-man-who-gave-us-the-reformation-and-it-wasnt-martin-luther-85196>
- Cameron, Rondo, 1994, *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*, Budapest, Maecenas Könyvkiadó.
- Colijn, Jos, 2001, *Egyetemes egyháztörténet*, Budapest, Iránytű Kiadó Alapítvány.
- Csepregi Zoltán, 2014, Tulajdon, kamatszedés és uzsora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Melius Juhász Péter (1562) műveiben, in: *Obeliscus, A koraújkor folyóirata*, 1, 57–64.
- Delumeau, Jean, 1997, *Reneszánsz*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Durrer, Robert, 2012, *Die Schweizergarde in Rom und die Schweizer in päpstlichen Diensten*, h. n., Books on Demand.
- Erős Katalin R. SSND, 2020, A Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsú tanulságai, in: Kovács E. – Rudolf V. – Szokola L. – Veszprémy M. (szerk.), *Micae Mediaevales IX., Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 77–92.

- Érszegi Márk A., 2014, *Pápa, Szentszék, Vatikán*, Budapest, Szent István Társulat.
- Freeman, Henry, 2016, *The Renaissance: A History From Beginning to End*, h. n., Hourly History.
- G. Etényi Nóra, 2012, A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban, in: *Aetas*, 27, 122–143.
- Geitmann Roland, 2000, *A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság*, Budakalász, Összefogás a Fennmaradásért Mozgalom.
- Gergely Jenő, 1982, *A pápaság története*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Hermann Zsuzsanna, 1976, *Jakob Fugger*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Herre, Franz, 1985, *Die Fugger in ihrer Zeit*, Augsburg, Presse-Druck- und Verlags-GmbH.
- Hilary, Richard B., 1978, The Nepotism of Pope Pius II, 1458–1464, in: *The Catholic Historical Review*, 64, 33–35.
- Husztai József, 2022.10.28, *Janus Pannonius*, <https://mek.oszk.hu/08000/08091/08091.htm#5>
- Katus László, 2021, *Európa története a középkorba*, Budapest, Kronosz Könyvkiadó.
- Le Goff, Jacques, 2008, *Európa születése a középkorba*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Lendvai Ferenc L., 2021, *Művelődéstörténet IV. kötet, Az újkor*, Budapest, Áron Kiadó.
- Miskolczy István, 2008, *A középkori kereskedelem története*, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor.
- Nemes Gábor, 2018, Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök, in: Karlinszky B. – Varga T. L. (szerk.), *Folyamatosság és változás, Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén*, Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye, 9–46.
- Ogger, Günter, 1999, *A Fuggerek: Császári és királyi bankárok*, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Orosz István, 2018, Kálvin János és a kamatszedés szabadsága, in: *Új Nézőpont*, 5, 5–16.
- Owen, Chadwick, 1998, *A reformáció*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Pálffy Géza, 2011, A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában: Egy különleges arisztokrata família Magyarországon, in: *Történelmi Szemle*, 53, 63–84.
- Pölnitz, Götz Freiherr von, 1949, *Jakob Fugger, Kaiser, Kirche und Kapital in der oberdeutschen Renaissance*, Tübingen, J.C.B. Mohr.
- Rosa, Peter de, 1988, *Krisztus helytartói: A pápaság árnyoldalai*, Budapest, Panem.
- Scheller, Benjamin, 2004, *Memoria an der Zeitenwende: Die Stiftungen Jakob Fuggers des Reichen vor und während der Reformation (ca. 1505–1555)*, Berlin, Akademie Verlag.

- Schulte, Aloys, 2018, *Die Fugger in Rom*, Bremen, Inktank-Publishing.
- Steinmetz, Greg, 2015, *The Richest Man Who Ever Lived*, New York, Simon & Schuster.
- Strieder, Jacob, 2020, *Jacob Fugger the Rich: Merchant and Banker of Augsburg, 1459–1525*, h.n, Barakaldo Books.
- Tózsá-Rigó Attila, 2013, Kapitalista vállalkozó társaságok a késő középkorban és a kora újkor első felében (Különös tekintettel a délnémet kereskedelmi tőke működési mechanizmusára), in: *Történelmi szemle*, 55, 23–54.
- Tózsá-Rigó Attila, 2019, A Fugger-Thurzó együttműködés első szakasza az 1490-es években, in: Bárány A. – Kavecsánszki M. – Pósn L. – Takács L. (szerk.), *Hunyadi Mátyás és kora*, Debrecen, Memoria Hungariae, 12. MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport, 169–178.
- Veress Emőd, 2018, Az uzsora magánjogi következményei, in: *Balás P. Elemér emlékkönyv*, Budapest, CompLex Wolters Kluwer, 107–133.
- Virág Jenő, 1943, *Dr Luther Márton önmagáról*, Budapest, Luther-Társaság.
- Weber, Max, 1979, *Gazdaságtörténet*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wenzel Gusztáv, 1882, *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*, Budapest, MTA.
- Zsámboki László, Dr., 2000a, Bányászat és kohászat a 14–15. században, in: Fehér, Katalin Dr. (szerk.), *Pannon Enciklopédia: Magyar ipar- és technikatörténet*, Budapest, Magyar Millennium, 54–55.
- Zsámboki László, Dr., 2000b, Réztermelés, in: Fehér, Katalin Dr. (szerk.), *Pannon Enciklopédia: Magyar ipar- és technikatörténet*, Budapest, Magyar Millennium, 63–65.
- Zsugyel János, 2017, Közgazdasági gondolatok Luther Márton életművében, in: *Közgazdasági Szemle*, 64, 1073–1088.